

THUNER EN ZIJN KNOTS

De dondergod en een Oudfries amulet

door Boppo Grimmsma

Met dank aan *Johan Nicolay* en *Wybrand Op den Velde* voor hun opmerkingen.

Inhoudsopgave

1.	THUNER DE FRIESE DONDERGOD ?.....	30
1.1	THUNER EN THUNRESDEL.....	31
1.2	DE DONDERGOD BIJ DE ANGELSAKSEN, SAKSEN EN FRANKEN	33
1.3	THUNER: BLIKSEM EN DONDER ALS WEZENSKENMERK?	35
2.	THOR DE NOORDSE DONDERGOD.....	38
2.1	ALGEMENE KENMERKEN VAN THOR	38
2.1.1	<i>De mythe van Thors duel met Hrungrir</i>	41
2.1.1.1	<i>Hrungrirs-mythe op de Deense Thorshamer van Købelev</i>	42
2.1.1.2	<i>Friese sceatta van Thuner met de wetsteen in zijn voorhoofd</i>	43
2.2	DE VERERING VAN THOR.....	59
2.3	DE FUNCTIE VAN THOR	62
2.3.1	<i>Beschermheer van het gewone volk en god van vruchtbaarheid</i>	62
2.3.2	<i>De functie van Thor als vernietiger van reuzen en demonen</i>	67
2.3.3	<i>De functie van Thor als vernietiger van zijn aartsvijand de Jörmungandr</i>	67
3.	DE DONDERGOD BIJ DE SAMI.....	74
4.	DE DONDERGOD BIJ ANDERE INDO-EUROPESE VOLKEREN	76
5.	ARCHEOLOGIE: DE HAMER/KNOTS VAN DE DONDERGOD.....	80
5.1	HAMER VAN THOR ALS AMULET	80
5.2	DONARAMULET/THUNERS KNOTS	82
5.3	HERCULES MAGUSANUS IS ÞUNRAZ; EN DE HERCULESKNOTS	84
5.4	VAN DONARKNOTS NAAR THORSHAMER	90
6.	EEN RECONSTRUCTIE VAN DE FRIESE DONDERGOD ‘THUNER’	91

THUNER EN ZIJN KNOTS

De dondergod en een Oudfries amulet

door Boppo Grimmsma

*It Fryske folk is lieder
yn dizze âlde wrâld.
Mei Thuner oan ús side
bin wy wis fan ús behâld.*

Baldrs Draumar,
Fan Fryslâns Ferline, 2017

1. THUNER DE FRIESE DONDERGOD ?

Er is nagenoeg geen informatie over de Oudfrieze dondergod *Thuner* te vinden. Zelfs zijn naam is alleen indirect overgeleverd. Schriftelijke overlevering over Friese mythen zijn sowieso bijzonder zeldzaam. Het is daarom legitiem om de volgende drie vragen te stellen:

1. Werde Thuner in het oude Friesland vereerd?
2. Was hij voor de Friezen een belangrijke god, en welke functie had hij voor hen?
3. Wat waren de wezenskenmerken van Thuner?

In dit artikel probeer ik op de bovenstaande vragen een antwoord te geven. Het doel van dit onderzoek is een reconstructie te maken van de Friese dondergod. Een reconstructie die hopelijk kan bijdragen aan een verantwoorde en betekenisvolle beleving van een streekgebonden heidendom in Nederland.

Dit artikel is als volgt opgebouwd:

- Ik begin met de enige informatie die overgeleverd is: het Oudfrieze woord *thunresdei*. Daar zit namelijk de Oudfrieze naam ‘Thuner’ in.
- Daarna onderzoek ik de dondergod bij de verwante buurvolkeren, te weten: de Saksen, Angelsaksen en Franken.
- Als derde onderzoek ik de dondergod bij verwante Noordse volkeren.
- Als vierde onderzoek ik de dondergod bij het niet direct verwante buurvolk van de Noordse Scandinaviërs: de Sami. De Sami hebben namelijk ideeën over de dondergod aan de Noordse volkeren ontleend.
- Als vijfde onderzoek ik de gemeenschappelijke elementen die verschillende Indo-Europese volkeren hadden in hun ideeën over de dondergod.
- Als zesde onderzoek ik een specifieke archeologische bron, namelijk: een amulet dat het slagwapen van de dondergod voorstelt. Dit kan een knots, hamer of bijl zijn.
- In het laatste hoofdstuk maak ik een reconstructie van de wezenskenmerken van Thuner, en geef ik aan welke geestelijke betekenis hij voor de heidense Friezen had.

1.1 Thuner en thunresdei

De meeste Friezen staan er waarschijnlijk niet bij stil, dat als ze “tongersdei” zeggen, dat ze dan de naam van de god *Thuner* in de mond nemen. In het Oudfries²⁹ wordt ‘donderdag’ namelijk als *thunresdei* uitgesproken. Daar zit de naam van de Friese god **Thuner* in.^{30 31}

De naam *Thuner* zelf is niet direct in Oudfriesse tekstbronnen overgeleverd.³² Indirect is dat gelukkig wel het geval. Zo geven de *Keuren van Hunsingo* uit 1252 voor donderdag *thunresdey*,³³ en in het *Skeltana Riucht*, dat uit de 12^e eeuw stamt, schrijft men: *thunresdei*.³⁴

Er zitten overigens meer Friese goden in de namen van de weekdays verstopt. In de onderstaande tabel staat een overzicht:

Nederlands	zondag	maandag	dinsdag	woensdag	donderdag	vrijdag	zaterdag
Fries	snein	moandei	tiisdei	woansdei	tongersdei	freed	sneon
Oudfries	sunnandei	monandei	tiesdei	wednesdei	thunresdei	friadei	sunna ewend
Oudfriesse god			Tie ³⁵	Wêda	Thuner	Fria ³⁶	
Noordse god			Tyr	Odin	Thor	Frigg	

Hoe zijn deze heidense goden in de Friese weekdays verzeild geraakt? Voor een antwoord op die vraag moeten we 2000 jaar in de tijd terug. De oude Germaanse stammen die voor het jaar nul leefden, kenden geen zevendaagse week. Onze heidense voorouders rekenden sowieso niet met *dagen*, maar met *nachten*, en ze telden daarbij de schijngestalten van de maan.³⁷ De verstedelijkte Romeinen rekenden daarentegen wel met *dagen*. Eerst met een week van acht dagen, en na de kalenderhervorming van 45 v.o.j. met een zevendaagse week, naar Grieks voorbeeld. De Romeinen gaven toen, onder invloed van de astrologie, de weekdays de namen van de zeven hemellichamen.³⁸ Deze zeven hemellichamen waren op hun beurt weer naar de Romeinse goden vernoemd: *Sol*, *Luna*, *Mars*, *Mercurius*, *Jupiter*, *Venus* en *Saturnus*.

De zevendaagse week en namen van de weekdays zijn daarna door de Germanen aan de Romeinen ontleend.

²⁹ Het Oudfries werd in het woongebied van de Friezen gesproken van 700 tot ongeveer 1550. Bron: Vries O., *Literatuur van recht en vrijheid* in *Zolang de wind van de wolken waait*, 2006 (21).

³⁰ Een sterretje voor een woord betekent dat het woord door taalkundigen gereconstrueerd is.

³¹ Miedema H.T.J., *Van Dublin naar Dokkum, Oudnoors Jarl ‘dux’, Oudfries Jarla en de mogelijkheid van Oudnoorse relicten in het Oudfries*, in *Naamkunde* jrg. 10, 1978 (51).

³² De Oudfriesse wetsteksten zijn de vroegste Friestalige stukken tekst die overgeleverd zijn; op de runeninscripties na. Bron: Vries O., *Literatuur van recht en vrijheid* in *Zolang de wind van de wolken waait*, 2006 (23 e.v.).

³³ <http://www.cartago.nl/nl/oorkonde/ogd0118.xml>, 7^e, 8^e en 25^e keur; Bron: Richthoven Von K., *Friesische Rechtsquellen*, 1840 (328).

³⁴ <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/germ/afries/afrcorp/afrcor.htm?afrcor006.htm>, H33 art. 1 en 3. Bron: Steller W., *Das altwestfriesische Schulzenrecht*, 1926.

³⁵ Von Richthoven geeft aan dat de oude Friezen de god ‘Tiu’ of ‘Tiv’ genoemd moeten hebben. Bron: Richthoven von, K., *Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte*, band I, deel 2, 1882 (433).

³⁶ De oude Friezen hebben haar volgens Von Richthoven ‘Frie’ of ‘Frige’ genoemd. Bron: Richthoven von, K., *Untersuchungen über Friesische Rechtsgeschichte*, band I, deel 2, 1882 (433).

³⁷ Het is de Romeinse historicus *Tacitus* die ons dit in zijn boek de *Germania* vertelt. De authenticiteit van zijn mededeling wordt ondersteund door taalkundige overleveringen zoals het Duitse ‘Weihnachten’, de ‘twaalf ruwe nachten’ en het Engelse woord ‘fortnight’ (veertien nachten; dit is precies de tijd tussen een volle maan en een nieuwe maan). Bron: Green D.H., *Language and history in the early Germanic world*, 2000 (236).

³⁸ Green D.H., *Language and history in the early Germanic world*, 2000 (236-253).

Het zijn hoogstwaarschijnlijk economische factoren geweest die een week van zeven dagen als rekeneenheid noodzakelijk maakten. Als de levering van goederen en de betaling ervan op een bepaalde afgesproken dag gedaan moesten worden, dan is een eenduidige tijdrekening onontbeerlijk. Ook belastingen en boetes die de bezette volkeren van Noordwest-Europa aan de Romeinen moesten afdragen, moesten op een vast en afgesproken tijdstip kunnen plaatsvinden. Deze belastingen werden geheven ter financiering van het persoonlijk fortuin van de Romeinse keizer, zijn familie en de imperialistische doelstellingen van Rome.³⁹

Toen de Germanen de zevendaagse week en de namen van de weekdays overnamen, hebben ze geprobeerd de vreemde Latijnse godennamen te vervangen door namen van inheemse goden. De zon en de maan waren makkelijk te vertalen. Voor de Romeinse goden moesten ze echter een passend Germaans equivalent vinden. En met uitzondering van Saturnus is dat gelukt:

Latijnse naam	Oergermaans equivalent ⁴⁰	Nederlands
Sol	*sunnō	zon
Luna	*mēna	maan
Mars	*Tīwaz	Ziu
Mercurius	*Wōdanaz	Wodan
Jupiter/Jove	*Þunraz	Donar
Venus	*frijaz	Frija
Saturnus	-	zater

Deze ontlening is waarschijnlijk ergens in de eerste twee eeuwen na onze jaartelling gebeurd, dus nog voordat het christendom er invloed op kon uitoefenen. Als christenen invloed hadden kunnen uitoefenen op de naamgeving van de weekdays, dan waren de namen van de heidense goden nooit gekozen. Onderzoekers gaan er overigens van uit dat deze ontlening in het Nederlands/Duitse gebied langs de Rijn, of in noordelijk Gallië gebeurd is.⁴¹

De naam *donderdag* is dus een ‘leenvertaling’ van het Latijnse *dies Jovis* (dag van Jupiter).⁴² De Romeinse god *Jupiter* werd door de oude Germanen ‘vertaald’ met de Oergermaanse god *Þunraz.

In het Oergermaans is *Þunraz zowel de naam van de dondergod als het meteorologische verschijnsel de ‘donder’ (*Þunra-). Þunraz wordt om die reden de dondergod genoemd.⁴³ Het is dus uit de naam af te leiden dat deze god een sterke relatie met het verschijnsel van de donder heeft.⁴⁴

Jupiter had bij de Romeinen ook de functie van donder- en bliksemgod. Jupiter had als bijnaam *Iuppiter Tonans*, waarbij de bijnaam afgeleid is van het Latijnse *tonare*: ‘donderen’.⁴⁵ Het Latijnse woord voor donderen *tonare* heeft een bijzondere klankovereenkomst met het Oergermaanse *Þunra (donder). Dit zal de ontlening door de oude Germanen nog makkelijker gemaakt hebben. Deze Oergermaanse god *Þunraz veranderde later in de Oudfrieze god *Thuner.

³⁹ Green D.H., *Language and history in the early Germanic world*, 2000 (blz. 236-253).

⁴⁰ Oergermaans wordt ook wel proto-Germaans genoemd.

⁴¹ Green D.H., *Language and history in the early Germanic world*, 2000 (blz. 236-253).

⁴² Dit type ontlening wordt ook wel een ‘interpretatio germanica’ genoemd. Dat wil zeggen: er wordt een gegermaniseerde naam aan een Romeinse god gegeven.

⁴³ *Þunraz is niet in teksten overgeleverd, maar door taalwetenschappers afgeleid uit de verwante woorden die wel overgeleverd zijn zoals: Donar (Frankisch), Thunaer (Oud Saksisch) en Thunor (Oud Engels).

⁴⁴ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (111)

⁴⁵ Wikipedia, en Taggart D, *How Thor lost his Thunder*, 2018 (101).

1.2 De dondergod bij de Angelsaksen, Saksen en Franken

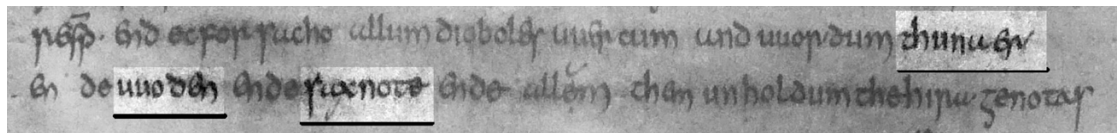
Ook de directe buurvolkeren van de oude Friezen, zoals de Angelsaksen in het westen, de Saksen in het oosten en de Franken in het zuiden, hadden een dondergod.

- Angelsaksen: *Thunor*

De Angelsaksen in Engeland, het volk dat taalkundig en cultureel het dichtst bij de oude Friezen stond,^{46 47} schreven de donderdag als *Punresdæg*.⁴⁸ De heidense Angelsaksen noemden hun dondergod in het Oudengels: *Thunor*. Zijn naam is bewaard gebleven in lokale plaatsnamen zoals *Punres lea* of *Thursley* (bosje van Thunor) en *Punresfelda* (veld van Thunor).^{49 50} Deze namen zijn bijzonder omdat ze verwijzen naar een plaats waar een cultus van de dondergod was; dus waar Thunor vereerd werd, en heilige rituelen uitgevoerd werden.

- Saksen: *Thunaer*

De Saksen in oostelijk Nederland en aangrenzende delen van Duitsland schreven de donderdag waarschijnlijk als **thunaresdag*.⁵¹ De naam van de Saksische dondergod is, in tegenstelling tot bij de Friezen, wel overgeleverd. In de Oudsaksische doopgeloofte uit het einde van de 8^e eeuw staan de namen van drie Saksische goden die door heidenen afgezworen moesten worden: *Thunær*, *Uuôden* en *Saxnôte*.⁵² Een triade van goden dus.⁵³

Oudsaksische doopgeloofte met de namen Thunaer, Uuoden en Saxnote.

De Oudgermanist Jan de Vries geeft aan dat in de middeleeuwen op de *Thuneresberg* bij Wormeln in Warburg⁵⁴ grote volksgerichten gehouden werden. Het is volgens hem daarom aannemelijk dat deze berg in de heidense tijd aan de god Thunaer gewijd was.⁵⁵ Tegenwoordig heet de plek ‘Freistuhl Donnersberg’ en staat er een herinneringsmonument (zie afbeelding hierna). De ‘Freistuhl’ was de plaats van de zitting van het *veemgerecht* (volksgerecht), en was doorgaans op een heuvel of een andere bekende en toegankelijke plek. Er werd op de Donnersberg onder een lindeboom rechtgesproken. Volgens de overlevering gebeurde dat tussen de 11e en 13e eeuw.

⁴⁶ Een bewijs voor deze nauwe verwantschap blijkt uit de taalovereenkomsten tussen het Oudfries en het Oudengels. Daarnaast zijn er de overeenkomsten in runentekens. De runenrij in Engeland en Friesland heet vanwege de overeenkomsten zelfs het ‘Anglofriesse futhorc’. Zie ook: Bremmer Jr. R.H., *Old English – Old Frisian: The relationship reviewed*, in *Philologia Frisica anno 1981, 1982* (79 e.v.).

⁴⁷ Nicolay J.A.W., *Odin in Friesland, Scandinavian influences in the southern North Sea area during the Migration and Early Merovingian periods*, in: *Interaktion ohne Grenzen: Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*, 2017 (499).

⁴⁸ Philippa M., *Etymologisch woordenboek van het Nederlands A-E*, 2004 (607).

⁴⁹ Semple S., *In the open air*, in *Signals of Belief in Early England*, 2010 (25).

⁵⁰ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (113).

⁵¹ Grimm J., *Deutsche Mythologie*, deel I, 1854 (114).

⁵² Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (112).

⁵³ Ook in Scandinavië werden de goden vaak in drietallen vereerd, zoals: Thor, Odin en Freyr. Bron: Taggart D, *How Thor lost his Thunder*, 2018 (34, 35).

⁵⁴ Wormeln ligt in Westfalen in Saksisch stamgebied.

⁵⁵ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (112).

De Saksische Thuneresberg (Donnersberg) bij Wormeln in Warburg.

- Franken: Donar

In het Oudhoogduits (Frankisch) werd de donderdag als *donarestag*⁵⁶ geschreven. Zeer bijzonder is dat bij de Franken de naam van de dondergod ‘Donar’ in een runeninscriptie uit het midden van de 6^e eeuw overgeleverd is. Op de mantelspeld van Nordendorf staan drie namen, net als in de Oudsaksische doopgeloofte. Van twee namen weten we dat het belangrijke goden waren: *Wodan* en *wigiDonar* (𐀓𐀆𐀗𐀚 : 𐀓𐀆𐀗𐀚𐀓𐀆𐀗𐀚).⁵⁷ De naam *wigiDonar* wordt vaak vertaald als ‘de wijdende Donar’.^{58 59}

Deel van de Frankische mantelspeld van Nordendorf met namen: Logathore, Wodan en wigiDonar.

⁵⁶ Philippa M., *Etymologisch woordenboek van het Nederlands A-E*, 2004 (607).

⁵⁷ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (112).

⁵⁸ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel I 1970 (311)

⁵⁹ ‘wigi’ zou dan komen van het Oergermaanse woord **wīxjanan*, dat ‘wijden’ betekent. Het is overigens een van drie etymologische verklaringen. Bron: Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (32).

- *Conclusie*

Hoewel er geen directe schriftelijke overleveringen over hem in het Oudfries zijn, is het zeer aannemelijk dat *Thuner* daadwerkelijk een door de oude Friezen vereerde god was. Ten eerste is er het feit dat de Oudfrieze weekdag *thunresdei* zijn naam bevat. En ten tweede weten we dat de direct aan de Friezen verwante volkeren zoals de Angelsaksen, Saksen en Franken in dezelfde periode (6^e, 7^e en 8^e eeuw) ook de dondergod kenden. Er is ook bewijs dat de god bij hen vereerd werd, en er een cultus voor hem was.

Ook is aannemelijk dat de Friese dondergod een van de goden uit een triade geweest is die vereerd werd. De triade: *Thuner*, *Wêda* en wellicht *Frô*.⁶⁰ Net zoals de Saksen, Franken en Noordse volken een drietal goden vereerden.

1.3 *Thuner: bliksem en donder als wezenskenmerk?*

Het woord ‘thuner’ heeft in het Oudfries twee betekenissen. Ten eerste is het de naam van de dondergod, en ten tweede de naam van het weersverschijnsel ‘de donder’.⁶¹ Er is kennelijk een belangrijk verband tussen de god en het geluid bij onweer.⁶²

Bliksem en donder zijn indrukwekkende meteorologische verschijnselen. Zeker als een donderbui direct boven iemands hoofd losbreekt, kan dit een intimiderende of inspirerende ervaring zijn. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat onze voorouders donder en bliksem als manifestaties van goddelijke macht zagen.^{63 64}

Hierna staan drie voorbeelden uit middeleeuwse bronnen die vertellen hoe de kracht van de god Thor (de Noordse evenknie van Thuner) zich openbaart in donder, bliksem en storm. Ten eerste schrijft de Duitse kroniekschrijver *Adam van Bremen* in de elfde eeuw:

“Thor, zeggen ze, heerst over de lucht, die donder en bliksem, regen, mooi weer en vegetatie bestuurt.”

Adam van Bremen IV, 26. ⁶⁵

Ten tweede beschrijven de Oudnoordse skalden heel beeldend met hoeveel geweld Thor in zijn de bokkenwagen in de hemel komt aanrijden, vergelijkbaar met een donderstorm:

“Alle hemelen stonden door Thor in brand, en de aarde onder hem was met hagel bedekt toen de bokken de Wagen-god naar de ontmoeting met Hrungrnir trokken. De aarde ging bijna in stukken.” ⁶⁶

Haustlög in Skaldskaparmal 17. ⁶⁷

En ten slotte heet volgens het Edda-lied *Grímnismál* (str. 24) de hemelse woning van Thor *Bilskirnir*. Jan de Vries geeft aan dat een verklaring voor de naam ‘de plotseling oplichtende’ zou kunnen zijn. Dat zou dan verwijzen naar een bliksemflits. ⁶⁸

⁶⁰ Frô is de Friese equivalent van de Noordse god Freyr. Zijn naam kan volgens Jan de Vries in de plaatsnaam ‘Franeker’ zitten: Frô-akker. Bron: Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (168).

⁶¹ Miedema H.T.J., Van Dublin naar Dokkum, Oudnoors Jarl ‘dux’, Oudfries Jarla en de mogelijkheid van Oudnoorse relictten in het Oudfries, in *Naamkunde* jrg. 10, 1978 (52).

⁶² Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (29).

⁶³ Vries de J. *De Goden der Germanen*, 1944 (25).

⁶⁴ Ellis Davidson H.R., *Thor’s Hammer*, in *Folklore*, Vol.76, 1965 (1).

⁶⁵ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (99).

⁶⁶ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (184).

⁶⁷ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (80).

⁶⁸ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II 1970 (122).

Ondanks deze drie voorbeelden, zou het een ernstige misvatting zijn om te denken dat deze natuurverschijnselen ook het *wezenskenmerk* van de dondergod bepalen. Toch hoor je mensen, vaak met veel stelligheid, deze opvatting poneren:

“Doordat de heidenen op een lager niveau van culturele ontwikkeling stonden (dan bv. christenen), waren hun goden niet meer dan personificaties van natuurverschijnselen. De natuurmachten vervulden de simpele zielen met ontzag en eerbied. Bij het zoeken naar een verklaring voor het ontstaan van donder en bliksem, bedachten de Germanen daarom een god die met zijn bokkenkar over de wolken denderde en dan met zijn hamer zwaaide waardoor een bliksemschicht ontstond.”

Deze opvatting onderbouwen ze door te stellen dat heidenen in een voorwetenschappelijke tijd leefden, en daarom geen notie hadden van het werkelijke ontstaan van weersverschijnselen. Ze stellen dat de heidense goden niet meer zijn dan gepersonifieerde natuurmachten, en dat alle mythen teruggaan op hemelse fenomenen. Men stelt zich de Germaanse goden dus als uiterst eenvoudig voor, en de heidense godsdienst als een zeer primitief geloof.

De ‘moderne’ mensen die dit roepen, moeten of onwetend of kwaadwillend zijn. Het is in ieder geval een grove geringschatting van het culturele ontwikkelingsniveau van de heidense volken van Noordwest-Europa, en het gaat voorbij aan meer dan honderd jaar wetenschappelijk onderzoek naar de aard van de religieuze voorstellingen bij de Germanen.⁶⁹

Wellicht zijn dergelijke versimpelde natuurmythologische verklaringen ook nog gevormd door de al lang verouderde wetenschappelijke theorieën van de 19^e-eeuwse *Natuurmythologen* zoals Adalbert Kuhn, F.L.W. Schwarz en Max Müller.⁷⁰

Zonder twijfel is het verband tussen Thuner en de donder zeer belangrijk geweest, dit blijkt al uit zijn naam, echter zoals de Oudgermanist Jan de Vries zeer terecht aangeeft:

“dat natuurverschijnselen niet het wezen van de goden bepalen, echter alleen maar een beeldende uitdrukking van hun karakter zijn”.⁷¹

Een van de belangrijkste kenmerken van Thor is, zo blijkt uit de literaire overleveringen, zijn *onvoorstelbaar grote kracht*. De bliksem en donder zijn slechts een visualisatie van die onvoorstelbare kracht.

Om een beter idee te krijgen van wat de wezenskenmerken van de Friese Thuner geweest zouden kunnen zijn, en welke behoeften hij bij zijn vereerders vervulde, zijn we aangewezen op buitenlandse bronnen. In het volgende hoofdstuk onderzoek ik als eerste de Scandinavische bronnen. Deze vertellen veel over de daden en belevenissen van de goden. In de Oudnoordse mythen leren we hun karakter kennen. Het zijn tenslotte de mythen waarin zich het wezen van een god openbaart.⁷² Als tweede is er ook informatie

⁶⁹ Bovendien geeft de Schotse auteur *Declan Taggart* aan dat in de Vikingtijd de associatie van Thor met de donder voor zijn vereerders nauwelijks meer relevant was. Er was in IJsland dus nauwelijks meer een associatie tussen Thor en de donder, en toch was het nog steeds een van de meest vereerde goden. Het geloof van de Noordse stammen kan dus nooit zo eendimensionaal geweest zijn als sommigen doen voorkomen. Bron: Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (31).

⁷⁰ Vries de J., *Forschungsgeschichte der Mythologie*, 1961 (202 e.v.).

⁷¹ Vries de J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (152).

⁷² Vries de J. *De Goden der Germanen*, 1944 (26).

te vinden over de dondergod bij de buren van de Noordse heidenen: de Sami. Dit is het volk dat in het Noord-Europese Lapland woont, en veel gedachtegoed aan de Noordse buurvolken ontleend heeft. Ten derde zijn er de overleveringen van andere Indo-Europese volkeren die informatie verstrekken over de dondergod die, voor onze zoektocht naar het wezenskenmerk van Thuner, van belang zijn.

Standbeeld van 'Thunr' gemaakt door de Engelse Vlaming John Micheal Rysbrack in ongeveer 1728. Het beeld werd in opdracht van Lord Cobham gemaakt, en was onderdeel van zeven standbeelden ('seven Saxon Deities') die in de 18^e eeuw in de tuin van de Lord in Stowe in Engeland stonden.⁷³

⁷³ Bron: <http://collections.vam.ac.uk/item/O75369/thuner-statue-rysbrock-john-michael/>

2. THOR DE NOORDSE DONDERGOD

Over de Oudnoordse god Thor, de evenknie van Thuner, is relatief veel bekend. Vooral de Oudnoordse literatuur uit IJsland is een rijke bron. Een bron van informatie die wij in onze streken missen. Ieder onderzoek naar de geestelijke en materiële cultuur van de heidense Friezen kan daarom niet zonder de informatie uit de Oudnoordse bronnen. Alleen door de overeenkomsten in mentaliteit, religieuze opvattingen en cultusvoorwerpen van verschillende verwante volkeren te onderzoeken en te analyseren, kunnen we een beeld van de Friese Thuner reconstrueren.

Het beeld dat de Scandinaviërs en de Friezen van hun dondergod hadden, zal op bepaalde punten verschillend geweest zijn. De voorstelling die ze van de god hadden werd namelijk door de volgende zaken bepaald: andere volkeren waar ze contact mee hadden, de tijdgeest van dat moment en de omgeving waarin ze woonden. Zo verschillen Friesland en IJsland bijvoorbeeld enorm van elkaar wat betreft vulkanische activiteit en het aantal onweerbuien. In Friesland beweegt de bodem nauwelijks, maar onweert het gemiddeld zo'n 25 dagen per jaar.⁷⁴ Op IJsland onweert het slechts twee tot drie keer per jaar, maar rommelt de ondergrond regelmatig.⁷⁵ Ondanks de verschillen, moeten de overeenkomsten tussen Thuner en Thor op hoofdlijnen onmiskenbaar geweest zijn.

2.1 Algemene kenmerken van Thor

De Oudijsländse samensteller van mythen *Snorri Sturluson* schrijft dat Thor de zoon van *Odin* en de godin *Aarde* is. Zijn vrouw heet *Sif* en had haar van goud.^{76 77}

Thor is de personificatie van kracht en temperament. Hij wordt de sterkste van alle goden genoemd. Zijn ene zoon heet 'de sterke' (*Magni*) en de andere 'de toornige' (*Móði*). Zijn dochter heet 'krachtvrouw' (*Thrúðr*). Thor bezit drie belangrijke instrumenten: een hamer die de 'vermaler' (*Mjöllnir*) genoemd wordt,⁷⁸ een krachtgordel en ijzeren handschoenen: alle drie attributen die zijn kracht verveelvoudigen. Zijn woonplek heet 'krachtheem' (*Thrúðheimr*) of 'krachtveld' (*Thrúðvangr*), wat ook weer naar zijn kracht verwijst.

In de Oudnoordse bronnen wordt Thor beschreven als een reus van een kerel met een rode baard, een bulderende stem en felle doordringende ogen.⁷⁹ Hij is licht ontvlambaar, maar wel goedaardig. Hij reageert primair. Als gevaar dreigt, reageert hij onmiddellijk met fysieke kracht. En hij is dan onverslaanbaar, tenzij er magie in het spel is. Thor wordt ook omschreven als een geweldige eter en drinker.^{80 81} Hij was dus een kerel uit één stuk. Deze karaktereigenschappen – om argumenten met de kracht van een vuistslag bij te staan en te schranzen bij een overvloedig feestmaal – werden in de oude Noordse boerensamenleving op waarde geschat.⁸² Dit in tegenstelling tot onze huidige

⁷⁴ <https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/onweersdagen>

⁷⁵ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (194).

⁷⁶ Snorri Sturluson (*1179 +1241) was een IJslandse geleerde die o.a. de 'Proza Edda' (Snorra Edda) schreef. Dit boek is een van de belangrijkste bronnen van de Noord-Germaanse mythologie. Bron: Simek R., *Lexicon der germanischen Mythologie*, 1995 (380).

⁷⁷ Oudnoords: *Pórr, Óðinn en Jörð*

⁷⁸ In het Oudnoords 'Mjöllnir'. De etymologische verklaring van de naam varieert van het 'vermaler' tot 'verbrijzelaar' tot 'bliksem'. Bron: Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (81).

⁷⁹ Faulkes A., *Snorri Sturluson Edda*, 1987 (73).

⁸⁰ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

⁸¹ Ellis Davidson H.R., *Thor's Hammer*, in *Folklore*, vol.76, 1965 (3).

⁸² Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II, 1970 (122).

samenleving waar, zoals Jan de Vries dat mooi verwoordt: “matigheidspredikers de boventoon voeren”.

Thor reisde niet te paard, maar ging vaak te voet. Hij doorwaadt dan rivieren en hij is zo sterk dat het watergeweld hem niet deert. Ook reist hij in zijn door bokken getrokken kar. Hij wordt daarom ook wel *Öko-Thor* (Rijdende Thor) genoemd.^{83 84} In het Oudengels wordt de donder ook wel *ðunorrad* en *ðunorradstefn* genoemd. In deze twee woorden betekent het woorddeel *-rad-* waarschijnlijk zoveel als ‘verplaatsen’ of ‘reizen’. Dit komt overeen met IJslandse woorden voor donder (*reiðarduna*, *reið*). Uit deze voorbeelden leidt de Engelse onderzoeker *Gabriel Turville-Petre* af dat het geluid van de donder veroorzaakt wordt door de dondergod die in zijn kar door de hemel rijdt.^{85 86} Ook *Einrið* (Alleen Rijdende) en *Hlóriði* (Luide Rijder) zijn twee bijnamen die naar zijn reizen per bokkenkar verwijzen.⁸⁷

Op zoek naar bedreigingen van de heilige orde rijdt Thor door de noordelijke hemel. Daarbij vertrouwt hij op zijn sterke arm en zijn hamer, die na iedere worp altijd als een boemerang terugkeert. De hamer produceert een bliksem die bomen splijt, rotsen verbrijzelt en mannen doodt.^{88 89} Van zijn tegenstanders, de rijpreuzen en bergreuzen (de krachten van de chaos), heeft hij al heel wat schedels ingeslagen.⁹⁰ Bijzonder aan de hamer is dat de steel te kort is. Deze onvolkomenheid ontstond tijdens het productieproces.⁹¹ Ondanks deze ‘aangeboren afwijking’ is de hamer van alle schatten die de goden bezitten, het meest waardevol. Dankzij Thor en zijn hamer wordt het einde van de wereld namelijk uitgesteld.⁹²

De grootste vijand van de dondergod is een reusachtig serpent: de *Miðgarðsormr* (wereldslang), Thor verslaat het ondier in de eindtijd, echter hij sterft dan ook zelf door het gespuwde gif.

Een zeer bijzonder uiterlijk kenmerk van Thor is de splinter van een wetsteen (een slijpsteen) in zijn voorhoofd. Hoe die daar komt, leg ik in de volgende paragraaf uit.

⁸³ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (180 e.v.).

⁸⁴ Ellis Davidson H.R., *Thor's Hammer*, in *Folklore*, vol.76, 1965 (3).

⁸⁵ Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (99).

⁸⁶ In het Nederlands spreken we van ‘de rollende donder’ om het lange geluid van de donder bij een horizontale elektrische ontlading te beschrijven.

⁸⁷ Simek R., *Lexicon der germanischen Mythologie*, 1995 (84, 190).

⁸⁸ In *Skaldskaparmal* 17. Bron: Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (79).

⁸⁹ Ellis Davidson H.R., *Thor's Hammer*, in *Folklore*, vol.76, 1965 (5).

⁹⁰ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (180-181).

⁹¹ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (96, 97).

⁹² De functies van Odin en Thor verschillen fundamenteel van elkaar. Odin is een zielenbegeleider en Thor een beschermheer. Dit verschil manifesteert zich in de ruimtelijke as waarlangs de beide goden reizen: Odin reist in zijn rol als begeleider van de zielen van overleden (psychopomp) langs de verticale as, dus van Ásgarðr naar Miðgarðr naar het rijk van Hel. Ook hing Odin negen nachten aan de wonderige boom (Yggdrasil), om wijsheid uit de onderwereld te verkrijgen. ‘Yggdrasil’ betekent letterlijk ‘Odins paard’, en daarmee is de wereldboom het vervoermiddel van Odin langs de verticale as. Thor daarentegen, in zijn rol als beschermheer van de ‘levende’ mens, gebruikt vooral de horizontale as, dat wil zeggen van Ásgarðr naar Útgarðr. Hij bestrijdt in Jötunheimr de vijanden van de mensheid, de chaosdemonen, de Jötunar. Bron: Grimmsma B., *Vertaling en uitleg van de Völuspá*, (nog te verschijnen).

Donar-Thor door Max Koch 1906.

2.1.1 De mythe van Thors duel met Hrungrnir

Een van de meest bijzondere verhalen over de Noordse dondergod is het verhaal over het tweegevecht tussen Thor en de allersterkste reus: *Hrungrnir* (schreeuwer, bruller).

De reus daagt Thor uit tot een tweestrijd op de grens van reuzenland en het Asenrijk. Omdat de reuzen bezorgd zijn over de uitkomst van het gevecht tussen de dondergod en Hrungrnir, maken ze een secondant voor hem. Dit is een reusachtige kerel van leem, negen mijlen hoog en zes mijlen breed. Deze lemen figuur is zo groot dat alleen het hart van een merrie groot genoeg voor hem is. Hrungrnir zelf heeft ook een merkwaardig hart. Volgens Snorri Sturluson is het hart van de reus van steen en *driepuntig*. Zo tekende men volgens Snorri ook de figuur die ‘hart van Hrungrnir’ heet.⁹³ Ook het hoofd van de reus is van steen, evenals z’n schild. Het wapen van Hrungrnir is een wetsteen (slijpsteen) die op z’n schouder rustte.⁹⁴

In zijn duel met de reus had Thor z’n dienaar *Thjalfi* aan zijn zijde. Thjalfi was voorgesnel en riep tegen de reus dat Thor de lage route ondergronds nam, en dat zijn schild hem niet beschermen zou als hij deze voor zich hield. Hrungrnir schoof daarop het schild onder zijn voeten en ging erop staan. Vervolgens zag de reus bliksemschichten en hoorde hij vreselijke donderslagen. Tot zijn schrik zag hij de dondergod in ‘Aas-woede’ met enorme snelheid op zich af komen. Thor wierp zijn hamer al op grote afstand naar de reus. Hrungrnir wierp daarop met beide handen zijn wetsteen richting Thor. De wetsteen raakte de hamer in volle vlucht en brak daarbij in tweeën. Een deel viel op de grond, en van dat deel komen alle wetstenen. Het andere deel bleef in Thors hoofd steken.⁹⁵ De hamer *Mjöllnir* raakte de reus midden in het hoofd en verbrijzelde dat in kleine stukjes. Thjalfi maakte snel korte metten met de lemen reus.

Eenmaal thuisgekomen zat de wetsteen nog steeds in het hoofd van Thor. Hij haalde de tovenares *Groa* erbij. Dat is de vrouw van de dappere *Aurvandil*. Zij zong haar toverzangen, en de steen kwam los te zitten. Uit dankbaarheid begon Thor haar te vertellen over zijn avonturen met Aurvandil, en hoe hij deze in een mand op zijn rug over een aantal koude rivieren gedragen had. Een van de tenen had daarbij uit de mand gestoken en was bevroren geraakt. Thor brak deze teen af en wierp hem in de hemel. Dit werd een ster die Aurvandils teen heet. Ook vertelde Thor dat Aurvandil binnenkort weer thuis zou komen. De tovenares was zo verrukt door dit bericht, dat ze haar toverspreuken vergat. Als gevolg daarvan zit de wetsteen nog steeds vast in het hoofd van Thor. En daarom mag je een wetsteen nooit door de kamer gooien, omdat dan ook de steen in Thors hoofd beweegt.⁹⁶

Onderzoekers noemen de *Hrungrnirs-mythe* een sprookjesachtig verhaal, ook wel een ‘nouvelle-mythe’ uit de koker van Snorri Sturluson. Hoewel het verhaal met veel plezier door Snorri verteld wordt, en niet op een ernstige mythe lijkt, is het zeker geen fantasieverhaal. Er zitten namelijk veel oudere elementen in.⁹⁷

Twee ervan (een reus met een driekantig hart en de dondergod met een wetsteen in zijn hoofd) zijn veel ouder. Zo weten we uit de overlevering dat de heidense Scandinaviërs het gebruik kenden om een ijzeren spijker (*reginnaglar* = *godennagel*) in de kop van een houten beeld van Thor te slaan. Deze houten beeltenis van Thor was gekerfd in de *öndvegissúla*. Deze *öndvegissúla* zijn de houten balken van de erezetel (of de balken

⁹³ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (78).

⁹⁴ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (78).

⁹⁵ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (79).

⁹⁶ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (80).

⁹⁷ Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (200), en Vries de, J., *De Goden der Germanen*, 1944 (28), en Vermeyden P., e.a., *Van Aegir tot Ymir*, 2000 (102-104).

achter de erezetel) die in het langhuis van de Vikingen stonden. Deze erezetel (*öndvegi = geestenweg*)⁹⁸ bevond zich in de noordoosthoek van het huis, en was nauw met de vooroudercultus verbonden.⁹⁹ Dit cultische gebruik van de spijker in de kop van het Thorsbeeld heeft een overeenkomst met de mythische voorstelling van de splinter van *Hrungnirs* wetsteen in het hoofd van Thor.¹⁰⁰

2.1.1.1 Hrungnirs-mythe op de Deense Thorshamer van Købelev

Bijzonder de vermelding waard, in relatie tot de mythe over Hrungnir, is de hanger van een Thorshamer uit de 10^e eeuw die in 2014 bij Købelev op het Deense eiland Lolland gevonden werd.¹⁰¹ Op dit amulet staan afbeeldingen die verwijzen naar verschillende elementen uit de mythe zoals Snorri Sturluson die verteld heeft.

Driekantige hart van Hrungnir.

Thor met de wetsteen in zijn voorhoofd.

Deze hanger is in de vorm van een hamer met een te korte steel, precies zoals de mythen dat beschrijven. En alsof dat niet duidelijk genoeg is, staat er ook nog in runen op: “hmar x is” (dit is een hamer).¹⁰² De ‘x’ zou een merkteken van Thor kunnen zijn (zie volgende paragraaf blz. 34 e.v.). Getranscribeerd zou er dan staan: “hamer Thor is”

⁹⁸ Vries de, J., *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch*, 2000 (687).

⁹⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (390).

¹⁰⁰ Simek, R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (336).

¹⁰¹ <https://www.archaeology.wiki/blog/2014/06/30/thors-hammer-found-on-lolland/> en; www.mynewsdesk.com/dk/nationalmuseet/pressreleases/runer-bekraefter-thors-hammer-er-en-hammer-

¹⁰² Voordat de vondst van de hamer in Købelev in 2014 gedaan werd, waren er hyperkritische onderzoekers die twijfelden of de hangertjes die in Scandinavië gevonden werden, wel voorstellingen van een hamer waren. Twee ‘twijfelzuchtige’ en daarmee onderzoek verlamende onderzoekers waren: *Lasse Christian Arboe Sonne* (2013) en *Lotte Motz* (1996). Zie over deze hyperkritiek: Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (173, 174), en Pentz P., *Viking art, Snorri Sturluson and some recent metal detector finds*, *Fornvännen*, nr. 113, 2018 (21).

Onder de runentekst staan *drie driehoeken*, die volgens mij het hart van de reus Hrungrnir voorstellen. Op de andere zijde van de hamer zien we volgens mij een symbolische weergave van de twee priemende ogen van Thor¹⁰³ met daarboven de wetsteen van Hrungrnir in zijn voorhoofd.

Op dit kleinood zijn dus de drie belangrijkste onderdelen van de Hrungrnirs-mythe afgebeeld, te weten: Thors hamer met korte steel, het driekantige hart van de reus Hrungrnir en Thor *met de wetsteen in zijn voorhoofd*.

2.1.1.2 Friese sceatta van Thuner met de wetsteen in zijn voorhoofd

Hieronder staat een afbeelding van een bekend Fries/Deens muntje uit de 8^e eeuw. In de bestaande literatuur wordt dit vaak een ‘wodan-monstersceatta’ genoemd. Op de sceatta zien we een gezicht dat ons aankijkt, met wijduitstaande haren, baard en snor. Samen met de priemende ogen geven ze het gezicht een woeste indruk. Op de keerzijde van het muntje staat een monsterlijk dier.

Volgens mij wijst de iconografie op de voor- en achterzijde van de munt echter niet op ‘Wodan’, maar op de Friese dondergod ‘Thuner’. De belangrijkste aanwijzing daarvoor is het puntje in de haarlijn van het voorhoofd. Ik interpreteer dat puntje als de wetsteen die volgens de mythe in het hoofd van de dondergod steekt.¹⁰⁴ Deze afbeelding is vergelijkbaar met de afbeelding op de hamer van Købelev, waar de Noordse Thor ook is afgebeeld met een stuk wetsteen in zijn voorhoofd.

Sceatta ‘wodan-monstertype’.
*Een afbeelding van Thuner met de wetsteen in zijn voorhoofd.*¹⁰⁵

In de bestaande literatuur wordt deze sceatta al sinds de 19^e eeuw als het ‘wodan-monster’-type aangeduid.¹⁰⁶ Het was de Leeuwarder advocaat *Jacob Dirks* die als eerste in 1870 het gezicht als dat van ‘Wodan’ karakteriseerde.

¹⁰³ In Snorri’s *Skaldskaparmal* staat dat Thor ‘doordringende’ ogen heeft (bron: Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (73)); in de *Þrymskviða* staat dat de ogen van Thor afschrikwekkend zijn en dat ze vuurspuwen (bron: Krause A., *Die Gotterlieder der Alteren Edda*, 2015 (164)).

¹⁰⁴ Ik ben deze verklaring in de literatuur nog nergens tegengekomen.

¹⁰⁵ Tenzij anders vermeld zijn de sceatta-afbeeldingen afkomstig van veilingssites op internet.

¹⁰⁶ Gannon A., *The Iconography of Early Anglo-Saxon Coinage: Sixth to Eighth Centuries*, 2003 (30).

Dirks, die o.a. over munt- en penningkunde publiceerde, kwam tot deze conclusie doordat hij nog in de veronderstelling was dat deze sceatta niet door de Friezen, maar door de heidense Angelsaksen in Engeland gemunt was. En hij wist dat de koninklijke Angelsaksische geslachten *Woden* als stamvader beschouwden. Volgens Dirks hebben de Angelsaksen uit eerbied Wodan op hun munt geplaatst.¹⁰⁷ Met de kennis van toen is deze redenering van Dirks niet onaannemelijk. Hij schrijft over de sceatta het volgende:

“De verscheidenheid, die men daarin aantreft, bestaat hoofdzakelijk bij het *Wodanshoofd*, op de voorzijde, *-in knevel en baard*. Bij een aantal stukken van Ter Wispel is het hoofd zeer misvormd. De *urtype* van dit gelaat *en face* vindt men in Gallische en nog hooger opklimmende in Grieksche munten.

De kruisjes + + daarnevens geplaatst zijn alleen teekenen van gezag, niet bewijzen van Christendom. Dat Wodanshoofd hier wordt voorgesteld, leiden wij af uit den grooten eerbied voor en den invloed, die deze persoon of held *Wodan* of *Odin* bij de Angel-Saksen bezat. Al de koninklijke Angel-, Saksisch-Jutsche geslachten vertoonen stamboomen, die tot Wodan opklimmen”¹⁰⁸

- *Wodan of Thuner?*

Hebben we hier echter wel met een voorstelling van Wodan te maken? Het mag duidelijk zijn dat dit geen ‘Jezus-type’ afbeelding is. Maar of het Wodan/Odin is, daaraan twijfelen zelfs de moderne onderzoekers.¹⁰⁹ De bekende vingerwijzingen dat het een afbeelding van Wodan/Odin zou kunnen zijn, ontbreken namelijk. Zo zijn er ten eerste geen begeleidende raven of roofvogels te zien, ten tweede heeft dit figuur beide ogen nog, in plaats van één zoals Odin/Wodan, en ten derde is het figuur niet tussen twee dieren geplaatst.

Er zijn volgens mij vier iconografische aanwijzingen dat dit het gezicht van *Thuner* is:

1. de afschrikwekkende woeste blik;
2. de wijd uitstaande baard;
3. de stip in de haarlijn op zijn voorhoofd; en,
4. de voorstelling van een waterserpent op de achterzijde van de munt.

Zoals in de Oudnoordse mythen en saga's beschreven, heeft Thor: een grote rode baard die hij schudt als hij boos is,¹¹⁰ felle doordringende ogen¹¹¹ en de wetsteen van de reus in zijn voorhoofd. De aartsvijand van Thor is het waterserpent. Deze kenmerken zijn allemaal op de munt afgebeeld. De iconografie op de munt wordt dus bevestigd door de mythologische proza en poëzie uit Scandinavië.

De huidige generatie onderzoekers zijn zeer voorzichtig om de iconografie van deze sceatta aan het Germaanse godenhuis toe te wijzen. Dit ondanks de feiten dat de munt in het stamgebied van de heidense Friezen en Denen gemunt is, en het duidelijk geen afbeelding van Jezus of een koning is. Moderne onderzoekers beschrijven de afbeelding

¹⁰⁷ Dirks J., *De Angel-Saksen en hunne oudste munten (sceattas)*, 1870 (309).

¹⁰⁸ Dirks J., *De Angel-Saksen en hunne oudste munten (sceattas)*, 1870 (309).

¹⁰⁹ Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, 6^e jg. no. 3, 1982 (92).

¹¹⁰ *Ólafssaga Tryggvasonar* 213; *Prymskviða* strofe 1.

¹¹¹ In Snorri's *Skaldskaparmal* staat dat Thor 'doordringende' ogen heeft (bron: Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (73)); in de *Prymskviða* staat dat de ogen van Thor afschrikwekkend zijn en dat ze vuurspuwen (bron: Krause A., *Die Gotterlieder der Alteren Edda*, 2015 (164)).

op de sceatta liever met de neutrale term ‘facing head’ (aangezicht). Sommige onderzoekers zoals David Hill zien er zelfs een Christuskop in vanwege het ‘uitstralende haar’ (‘rayface’).¹¹² Ik vind dat volstrekt onaannemelijk. Christus kijkt nooit zo woest, en hij had zeker geen stip op zijn voorhoofd. Ook ontbreekt op de sceatta andere christelijke symboliek.

Het is natuurlijk wel mogelijk dat de ‘vorm’ van een vooraanzicht (facing bust) op de Wodan-sceatta, in plaats van het meer gebruikelijke zij-aanzicht, van een oudere ‘christelijke’-munt afgeleid is. Echter, dat hoeft niet beslist. Het beeldmerk van ‘een gezicht dat je aankijkt’ komt namelijk zowel op oudere christelijke munten (Merovingisch en Byzantijns) als op vroeg-Germaans-heidense voorwerpen voor.¹¹³

Wybrand Op den Velde geeft aan dat het oudere Byzantijnse ‘facing bust’ *solidi* mogelijk het muntmodel voor de Wodan-sceatta geweest is. Een tussenstap zou dan de vroege Engelse sceatta van het type 30a geweest kunnen zijn.¹¹⁴

Byzantijnse ‘facing bust’ solidus (692-695).

Angelsaksische sceatta type 30a (~710).

Een ‘Germaans-heidens’ voorbeeld voor de ‘Wodan-sceatta’ is echter ook goed mogelijk. Op verschillende voorwerpen zoals wetstenen, onderdelen van paardentuig en mantelspelden die in Engeland en Friesland gevonden werden, staan ook afbeeldingen van een ‘facing head’. Hieronder staan drie voorbeelden waarvan onderzoekers aannemen

¹¹² Gannon A., *The Iconography of Early Anglo-Saxon Coinage: Sixth to Eighth Centuries*, 2003 (23 e.v.).

¹¹³ Gannon A., *The Iconography of Early Anglo-Saxon Coinage: Sixth to Eighth Centuries*, 2003 (30).

¹¹⁴ Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, 6^e jg. no. 3, 1982 (93).

dat het afbeeldingen van de Angelsaksische *Woden* en Friese *Wêda* zijn. Deze voorbeelden dateren uit de vijfde, zesde en zevende eeuw.

Woden op Scepter van Sutton Hoo, Engeland (600/650). Linkeroog weggebeiteld.
115

Woden met raven, deel van paardentuig. Blakeney, Norfolk, Engeland (6^e/7^e eeuw).

*Wêda op een mantelspeld, gevonden in de buurt van Holwerd in Friesland. Rechteroog groter dan het linker (480/550).*¹¹⁶

- *Kruisjes die in stippen eindigen: een merkteken van Thuner*

Op de 'Wodan-sceatta' staan aan beide zijden van het hoofd kruisjes die in stipjes eindigen.

De onderzoeker *Op den Velde* geeft aan dat deze kruisjes vlechten aanduiden.¹¹⁷ Waar hij dat op baseert is mij niet duidelijk.¹¹⁸ Ik denk eerder dat de kruisjes een merkteken van de dondergod Thuner zijn. Dat baseer ik op het feit dat het kruis namelijk ook een merkteken voor de dondergod *Horagalles* van de Sami was en een middeleeuws IJslands teken voor de hamer van *Thor*.

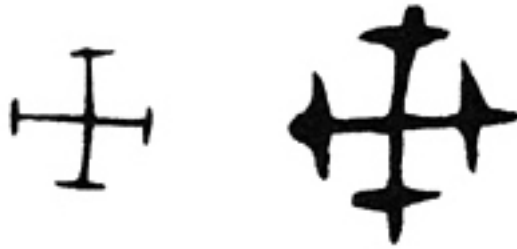
¹¹⁵ Price N., An Eye for Odin? Divine Role-Playing in the Age of Sutton Hoo, in: *European Journal of Archaeology* 17 (3) 2014 (530).

¹¹⁶ Nicolay J.A.W., Odin in Friesland, Scandinavian influences in the southern North Sea area during the Migration and Early Merovingian periods, in: *Interaktion ohne Grenzen: Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*, 2017 (502).

¹¹⁷ Op den Velde W., De in Nederland voorkomende sceatta's, *De Beeldenaar*, 6^e jg. no. 3, 1982 (92).

¹¹⁸ Dirks geeft in 1870 aan dat de twee kruisjes als 'gezagsteken' beschouwd moeten worden, niet als christelijke kruisjes. Bron: Dirks J., *De Angel-Saksen en hunne oudste munten (sceattas)*, 1870 (309).

Hieronder staat twee keer het merkteken van de dondergod *Horagalles* van de Sami (zie ook hoofdstuk 3 voor meer uitleg over de Sami).

*Sami-merkteken voor de dondergod Horagalles.*¹¹⁹

Een vergelijkbaar teken, de *Þórshamarr* (Thorshamer), werd in de middeleeuwen op IJsland gebruikt. Het was een magisch teken waarmee dieven ontmaskerd konden worden.¹²⁰

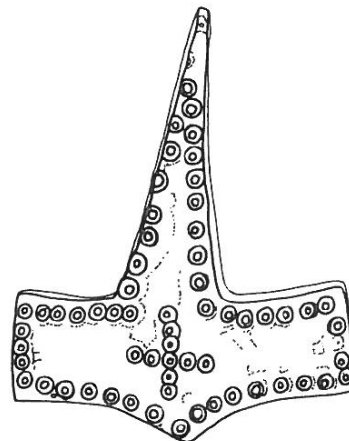

Þórshamarr.

Het kruis komt ook als teken voor op amuletten van de Thorshamer, zoals de onderstaande hamers uit de tweede helft van de 10^e eeuw uit Rømersdal op Bornholm in Denemarken en uit Haithabu in Duitsland. Dit kan tevens een aanwijzing zijn dat het kruis een merkteken voor de dondergod is.

*Thorshamer uit Rømersdal met maalkruis.*¹²¹

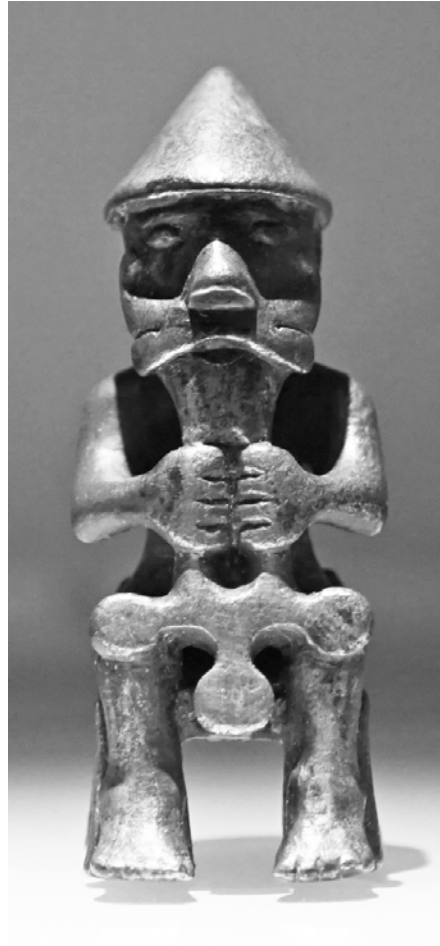
Thorshamer uit Haithabu met pluskruis.

¹¹⁹ <http://www.thuleia.com/shamandrum.html>

¹²⁰ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (127, 128).

¹²¹ Nationaal Museum van Denemarken.

Ten slotte hebben de kruisjes met stipjes een vormovereenkomst met de gestileerde Thorshamer op een bronzen beeldje uit *Eyrarland* in de buurt van Akureyri op IJsland. Het beeldje wordt rond het jaar 1000 gedateerd, en stelt een gezeten Thor voor, die zowel zijn baard als hamer beet houdt. De maker van het beeld heeft op kunstzinnige wijze de baard van Thor en zijn hamer ineen laten vloeien. De hamer eindigt in drie stippen.¹²²

*Thor van Eyrarland,
hamer met stippen.*¹²³

- Wodan-sceatta's in Groot-Friesland

Wodan-sceatta's zijn veel gevonden in Magna Frisia¹²⁴ (in het vervolg van dit artikel noem ik Magna Frisia: 'Groot-Friesland'). Naast losse sceatta-vondsten zijn er ook enkele schatten gevonden. In Terwispel werd een schat gevonden die uit 160 sceatta's van het Wodan-type bestond, en in de schatvondst van Hallum zaten 173 Wodan-sceatta's. Omdat de Wodan-sceatta's het meest in Groot-Friesland gevonden werden, gingen de numismatici in de 20^e eeuw ervan uit dat ze daar ook geslagen waren.¹²⁵ Omdat dit type sceatta de afgelopen jaren ook veel in het zuid-Deense handelsstadje Ribe gevonden worden, is er tegenwoordig onder onderzoekers onenigheid of de Wodan-sceatta in

¹²² Perkins R., *Thor the Wind-raiser and the Eyrarland Image*, 2001 (128-131).

¹²³ Foto Boppo Grimmsma.

¹²⁴ Magna Frisia is de benaming voor het Friese rijk in de 7^e en 8^e eeuw. Het liep langs de Noordzeekust van het Zwin in Vlaanderen tot aan de monding van de Wezer in Duitsland.

¹²⁵ Op den Velde W., *Sceatta's in Friese schatvondsten*, *De Beeldenaar*, 11^e jg. no. 2, 1987 (65).

Groot-Friesland of in Ribe gemunt werd.¹²⁶ Volgens mij werd de Wodan-sceatta tot 720 n.o.j. in Groot-Friesland gemunt. Pas na de verovering van de zuidelijke delen van het Groot-Friesland (dat is tot aan het Vlie) door de Frankische Karel Martel is de muntslag naar Ribe verhuisd. Verderop in dit artikel licht ik mijn mening toe.

Groot-Friesland in de 7^e en 8^e eeuw van Zwin tot Wezer. ¹²⁷

¹²⁶ Feveile C., *Series X and Coin Circulation in Ribe*, *Studies in early medieval coinage, Volume 1*, 2008

¹²⁷ Bron afbeelding: Nicolay J.A.W., *The splendour of power*, 2014 (21)

Om de redenen te begrijpen achter het plaatsen van een afbeelding van de Friese dondergod op een betaalmiddel, en de verhuizing van de muntplaats van Groot-Friesland naar Ribe, is het van belang iets te weten over de historische, sociale en culturele context waarin de sceatta in Groot-Friesland gemunt en gebruikt werd.

- Groot-Friesland tot 719 cultureel onderdeel van de Scandinavische wereld

De val van het West-Romeinse Rijk in de 5^e eeuw, en daarmee het einde van de Romeinse bezetting van West-Europa, veroorzaakte ook een migratie van Deense stammen naar de landen om de Noordzee. Juten, Angelen en Saksen gaan zich nederzetten in Noord-Duitsland, Nederland en Zuidoost-Engeland.

In de tweede helft van de vijfde eeuw ontwikkelt zich daardoor in het gebied rond de Noordzee een cultuur die aansloot bij de heidense zuid-Scandinavische wereld. Dit blijkt onder andere uit de vorm en decoratie van gouden en zilveren sierraden uit die tijd.¹²⁸ Groot-Friesland heeft vanaf de vijfde tot aan het begin van de achtste eeuw een volledig heidense en zuid-Scandinavische culturele inslag.

Deze ‘Scandinavische fase’ in vroegmiddeleeuws Noord-Nederland, Zuidoost-Engeland en Noord-Duitsland gaf de aanzet tot een van de mooiste perioden in de geschiedenis van de Noordzeelanden: de tijd van de ‘heidense koninkrijken’. In Engeland spreekt men van de *heptarchie*: de zeven Angelsaksische koninkrijken. In Groot-Friesland zijn alleen de namen van twee belangrijke koningen overgeleverd: *Aldgilles* en *Rêdbâd*.

Met de Franken verloopt de geschiedenis anders. Zij zakken in de volksverhuizingstijd vanuit midden-Nederland verder naar het zuiden af, en worden al aan het begin van de zesde eeuw gekerstend en geromaniseerd. De Franken gaan zich beschouwen als erfgenaam van het West-Romeinse Rijk met dezelfde imperialistische ambities.

Door de culturele transformatie van de Franken van een heidens stamverband naar christelijke/Romaanse imperiumbouwers, ontstond aan de zuidgrens van de Friese koningen een machtige erfvijand.

- Iets over de Fries-Frankische oorlogen

Groot-Friesland is in de periode tussen 650 en 719 in meerdere of mindere mate soeverein en heidens. Deze periode kenmerkt zich door de strijd tussen de christelijke imperialistische Franken en de heidense Friezen. Inzet is het grondgebied van Groot-Friesland dat vanaf het jaar 650 parallel aan de Noordzeekust liep, van het grensriviertje het Zwin in Vlaanderen tot en met de delta van de Wezer in Duitsland. Dat de Friezen hun onafhankelijkheid wisten te behouden was mede mogelijk door sterk Fries leiderschap, en een door onderlinge twisten verzwakt Merovingisch leiderschap.

Rond 689 verliezen de Friezen onder leiding van koning Rêdbâd tijdelijk het gebied ten zuiden van de Rijn (waaronder Utrecht, Vechten en Dorestad) aan de Franken onder Pepijn II. Dit gebeurde in de zogenaamde ‘slag bij Dorestad’. Na de dood van Pepijn in 714 slaagde Rêdbâd het verloren gegane gebied weer terug te veroveren.

In de daaropvolgende ‘Fries-Frankische oorlogen’ moesten de heidense Friezen steeds meer grondgebied prijsgeven. Na de dood van de Friese koning Rêdbâd in 719 zag de Frankische hofmeier Karel Martel zijn kans schoon, en veroverde hij de Friese gebieden

¹²⁸ Nicolay J.A.W., *Odin in Friesland, Scandinavian influences in the southern North Sea area during the Migration and Early Merovingian periods*, in: *Interaktion ohne Grenzen: Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts*, 2017 (499)

ten zuiden van de Vlie. In 734 verslaat Karel de Friese aanvoerder Poppo, en verovert daarmee het gebied tussen de Vlie en de Lauwers. Na 772 werd Oostlauwers Friesland (ten oosten van de Lauwers tot aan de Wezermonding) door de Frankische koning Karel de Grote veroverd.

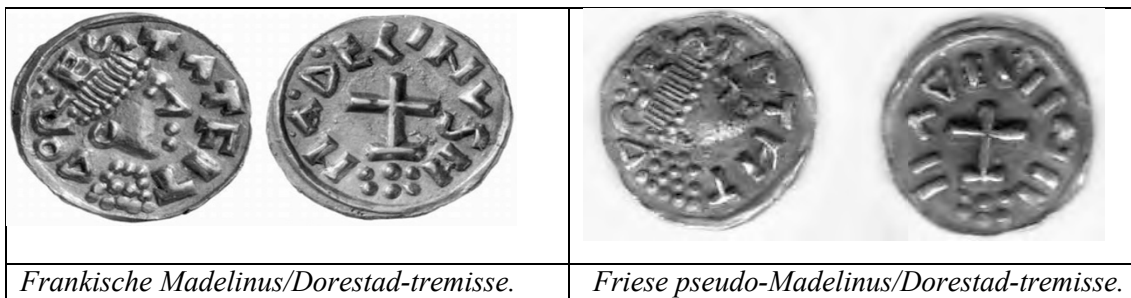
Meerdere keren, zoals in 784 en 793, kwamen de Friezen in opstand tegen de Frankische bezetter. Vaak gezamenlijk met de heidense Saksen. Rond het jaar 800 is de inlijving van zowel het heidense Friezen- als Saksenland door de christelijke Franken een feit, en kon ook de kerstening makkelijker doorgevoerd worden.¹²⁹ Hoewel de Friezen in de 9^e, 10^e en 11^e eeuw in naam officieel gekerstend zijn, was de culturele omvorming een veel trager proces. Het christendom kon pas in de dertiende eeuw in brede maatschappelijke lagen doordrukt worden.¹³⁰

- Iets over de muntslag in 7^e-eeuws Groot-Friesland

Tot het jaar 670 werden in Frankenland, Groot-Friesland en Engeland de zogenaamde gouden *tremisses* geslagen. In Dorestad, dat in de eerste helft van de 7^e eeuw onder de christelijke Merovingische invloedssfeer viel, werden tot 650 gouden tremisses door de Frankische muntmeester *Madelinus* gemunt (zie afbeelding hieronder - links).

Na 650 stopt de productie van deze gouden ‘Frankische’ munten plotseling. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat in die tijd de delta van de Rijn, de Maas en de Schelde door de heidense Friezen op de Franken terugveroverd werd. Het is mogelijk dat de heidense koning *Aldgilles* dit deed, of een van zijn voorgangers.¹³¹

Omdat onder Friese heerschappij ook munten nodig waren voor de handel, werden na 650 Friese nabootsingen van de gouden tremisses gemaakt. Deze nabootsingen waren echter niet van goud, maar van zilver. Deze ‘Friese’ munten worden het *pseudo-Madelinus/Dorestad-type* genoemd (zie afbeelding hieronder - rechts). Deze pseudomunten werden van ongeveer 650 tot ongeveer 680-690 gemaakt.^{132 133}

De nieuwe ‘pseudomunt’ moest een kopie van de originele Frankische munt zijn zodat het vertrouwen in de waarde van de munt bij de handelaren in de Noordzeelands behouden bleef.

Naast deze verandering vond er een nog veel grotere munthervorming plaats in heel West-Europa. Het slaan van gouden munten stopt na 670 namelijk volledig. De gouden munten

¹²⁹ Nordfriesland (sinds 700 door Friezen gekoloniseerd) en Jutland waaronder de belangrijke handelsplaats Ribe zijn dan echter nog steeds vrij en heidens.

¹³⁰ Millis L., e.a., *De Heidense Middeleeuwen*, 1992 (168).

¹³¹ Heidinga H.A., *Frisia in the First Millenium*, 1997 (19).

¹³² Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, deel II, 6^e jg. no. 3, 1982 (41/42).

¹³³ De ‘pseudo-Madelinus’ werd onder het bewind van Aldgilles gemunt, die wellicht van 650 tot 680 koning was.

werden vervangen door kleine zilveren muntjes.¹³⁴ Deze muntjes zijn zo klein dat ze op de tip van een vinger passen. De Frankische zilvermuntjes worden *penningen* genoemd, en de Friese, Angelsaksische en Jutse muntjes worden *sceatta's* genoemd.¹³⁵ Een reden voor de overschakeling van gouden munten naar zilveren *sceatta's* is waarschijnlijk dat door de economische opleving in het Noordzeegebied de goudvoorraad te klein was om aan de grote vraag naar nieuwe munten te kunnen voldoen.¹³⁶

- Iets over de 'heidense' sceatta's in het Groot-Friesland

Een *sceatta* is dus een 'inheems' zilveren muntje van ongeveer 1,2 gram dat tussen 670 en 800 in Engeland, Groot-Friesland en Jutland geslagen werd.¹³⁷ In het economisch gebruik was het toen de meest gangbare munt. *Sceatta's* werden vooral gebruikt door kooplieden op de internationale handel in de landen rondom de Noordzee, en ze werden in opvallend grote hoeveelheden geproduceerd (tientallen miljoenen stuks).¹³⁸ De meeste *sceatta's* kunnen gedateerd worden op de eerste twee decennia van de achtste eeuw, en dat is precies de periode waarin de Friese handel haar grootste bloei beleefde.¹³⁹

Onderzoekers gaan ervan uit dat van de onderstaande muntjes de eerste twee typen in Groot-Friesland gemunt zijn.¹⁴⁰ Over het Wodantype zijn de meningen verdeeld of deze in Jutland of in Groot-Friesland geslagen werd:¹⁴¹

Friese sceattatypen

		
<i>Continentaal runentype Serie D type 2c met runen APA 695-710¹⁴²</i>	<i>Stekelvarkentype Serie E 700-760(?)¹⁴³</i>	<i>Wodantype Serie X type 31 705-800¹⁴⁴</i>

¹³⁴ Rond het jaar 700 waren in Groot-Friesland alle eerdere gouden munten door de zilveren *sceatta's* vervangen. Bron: Op den Velde W., e.a., *The Monetary Economy of the Netherlands, c. 690 – c. 715 and the trade with England*, 2007 (2).

¹³⁵ De nieuwe Frankische muntjes verschillen overigens van de Angelsaksische en Friese. De Frankische muntjes hebben vaak een duidelijk leesbaar opschrift in Latijns schrift. Dit worden 'Merovingische penningen' genoemd. De Friese en Angelsaksische *sceatta's* hebben vaak geen of een onleesbaar opschrift. Soms hebben deze *sceatta's* een opschrift in *runentekens*. Frankische penningen hebben nooit een runenopschrift. Bron: Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, deel I, 6^e jg. no. 2, 1982 (42).

¹³⁶ Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, deel I, no. 2, 1982 (41).

¹³⁷ De verschillende voorstellingen op de *sceatta's* zijn vaak gekopieerd van Romeinse, Byzantijnse of Keltische munten die enkele eeuwen eerder gemunt werden. Bron: Abramson T., *Sceattas an illustrated guide*, 2006 (149).

¹³⁸ Op den Velde W., e.a., *The Monetary Economy of the Netherlands, c. 690 – c. 715 and the trade with England*, 2007 (74).

¹³⁹ Malmer B., *South Scandinavian Coinage in the Ninth Century, Silver Economy in the Viking Age*, 2016 (14).

¹⁴⁰ Op den Velde W., *Sceatta's in Friese schatvondsten*, *De Beeldenaar*, 11^e jg. no. 2, 1987 (64, 65).

¹⁴¹ Feveile C., *Series X and Coin Circulation in Ribe*, *Studies in early medieval coinage*, 2008 (41).

¹⁴² Op den Velde W., e.a., *The Monetary Economy of the Netherlands, c. 690 – c. 715 and the trade with England*, 2007 (73).

¹⁴³ Op den Velde W., *Sceatta's in Friese schatvondsten*, *De Beeldenaar*, 11^e jg. no. 2, 1987 (65).

¹⁴⁴ Feveile C., *Series X and Coin Circulation in Ribe*, *Studies in early medieval coinage*, 2008 (64).

Als we de bovenstaande vijf sceatta's vergelijken met de oudere Friese pseudotremisse uit de tijd van Aldgilles, dan zien we dat de voorstellingen afwijken. Er wordt door de muntmakers kennelijk niet meer naar gestreefd om een kopie van de Frankische tremisse te maken. De Friezen kopiëren Angelsaksische sceatta's of ontwikkelen eigen stijlvormen en een eigen beeldtaal. Christelijke symbolen ontbreken vaak in hun geheel.¹⁴⁵

Bij de eerste van de bovenstaande drie sceatta's, het 'continentaal-runentype', dat veel in Groot-Friesland gevonden werd (bv. strand van Domburg, in Remmerden in het rivierengebied, en in Fryslân) komen zelfs runeninscripties in de Anglofrieze runenreeks voor: FĿF, FĿF of FĿF (APA, ÆPA of APÆ).¹⁴⁶

*Engelse sceatta Serie C
met runen FĿF (APÆ).*

In de 7e en 8e eeuw gebruikten de Franken in het geheel géén runentekens meer, dus ook niet op munten. De geromaniseerde Merovingische machthebbers gebruikten toen alleen nog het Latijnse schrift. Het runenschrift werd door de Franken als een voorouderlijk en heidens schrift gezien. Het was barbaars en daardoor niet in overeenstemming met het christendom.¹⁴⁷

In dit verband is het frappant dat de datering van de runensceatta tussen ~ 695 en 710 precies overeenkomt met de regeerperiode van de meest heidense onder de heidense koningen: Rêdbâd.¹⁴⁸ De Friese koning wist dat de Frankische koningen eigen munten lieten slaan. Een eigen munt was daarmee ook een symbool van koninklijke macht. Rêdbâd moet daarom als 'koning der Friezen' ook de behoefte gehad hebben, of de noodzaak gevoeld hebben, eigen munten te slaan.

Vanaf het jaar 650 hadden de heidense Friese koningen decennialang vrijheid en soevereiniteit. Mede daardoor, en door de sterke groei van de Friese handel en hun contacten met de Angelsaksen en Juten, hebben de Friezen zoveel zelfvertrouwen gekregen dat ze aan het begin van de achtste eeuw een 'eigen' munt gingen slaan met een geheel afwijkende beeldtaal. Dat wil zeggen: een munt die afwijkt van Frankische munten (de Franken gebruiken namelijk Latijnse schrifttekens en christelijke symbolen.).

¹⁴⁵ Een maal- of pluskruis is ook een heidens symbool. Deze staan samen met het rad in verband met voorstellingen over de kringloop van het jaar. Net als het ruit, de zandloper en het hexagram. Deze symbolen hoeven dus niet beslist op christelijke symboliek te duiden. Het is de historische maatschappelijke en sociale context die de betekenis van het symbool bepalen.

¹⁴⁶ Het ontwerp van de Friese 'continentaal runentype' sceatta is gekopieerd van een vergelijkbaar Angelsaksische sceatta die in Kent geslagen werd vanaf 685. Bron: Op den Velde W., e.a., *The Monetary Economy of the Netherlands, c. 690 – c. 715 and the trade with England*, 2007 (4).

¹⁴⁷ De Merovingische bisschop van Poitiers *Venantius Fortunatus* schrijft rond het jaar 600 over runen het volgende: "De runen van de barbaren zijn geverfd op esenhout".

¹⁴⁸ Op den Velde W., e.a., *The Monetary Economy of the Netherlands, c. 690 – c. 715 and the trade with England*, 2007 (73).

De Friezen waren nu in de mogelijkheid om voorstellingen op de sceatta te plaatsen die een eigen inheemse betekenis hadden, zoals het hoofd van de dondergod Thuner op de ‘Wodan-sceatta’.¹⁴⁹

- *Wodan-sceatta; eerst in Friesland gemunt en daarna in Ribe.*

Wodan-sceatta’s worden veel in Groot-Friesland gevonden én in het zuid-Deense stadje Ribe. Onderzoekers zijn het daarom niet eens of de Wodan-sceatta Fries is, of dat het in Ribe gemunt werd.¹⁵⁰ De Britse muntkenner *David Michael Metcalf* veronderstelt dat de muntplaats Ribe is omdat daar bij opgravingen veel Wodan-sceatta’s gevonden worden.¹⁵¹ Ook de sceatta-kenner in Nederland, *Wybrand Op den Velde*, is er van overtuigd dat het ‘wodan-monster’ type niet tot de Friese munten behoort. De vondstdistributie wijst volgens hem duidelijk naar Ribe.^{152 153}

De Zweedse muntkenner *Brita Malmer* gaat ervan uit dat het Groot-Friese gebied de muntplaats was, en dat de vondsten van sceatta’s in Ribe onderdeel zijn van de Fries-Frankische importgoederen. Ze vindt het vreemd dat meteen bij het ontstaan van Ribe als handelsplaats zo rond 700, er al een goed ontwikkelde muntslag is. De eerste fase waarin de muntslag ontwikkeld wordt, ontbreekt namelijk in Ribe. Het is logischer dat Friese/Frankische handelaren de sceatta’s uit het Friese gebied meenamen.¹⁵⁴

Het begin van de 8^e eeuw is de bloeitijd van de Friese Noordzeehandel. In Groot-Friesland heerst een sterk koningsgeslacht dat standhoudt tegen het oprukkende Frankische imperium. Andere sceatta’s worden ook in het Friese gebied gemunt. Vanwege deze feiten ligt het volgens mij meer voor de hand dat de Wodan-sceatta aan het begin van de 8^e eeuw in het economisch en politiek sterk ontwikkelde Groot-Friesland gemunt werd, in plaats van in een zich nog ontwikkelende Jutse handelsplaats aan de periferie van de West-Europese grootmachten.

Volgens mij is de muntslag van de Wodan-sceatta pas naar Ribe verhuisd na de verovering van de zuidelijke delen van Groot-Friesland (tot aan de Vlie) door Karel Martel rond 720.¹⁵⁵ De christelijke Franken moeten de zelfstandige Friese muntslag van

¹⁴⁹ Waarschijnlijk staan er op de Friese sceatta’s meer heidense voorstellingen, maar ik beperk me in dit artikel tot de sceatta ‘Wodantype’, waar volgens mij Thuner met de wetsteen op afgebeeld staat.

¹⁵⁰ Zie ook het artikel van Claus Feveile: Feveile C., *Series X and Coin Circulation in Ribe*, in: *Two Decades of Discovery*, 2008 (53-67)

¹⁵¹ Metcalf D.A., *A note on sceattas as a measure of international trade, and on the earliest Danish coinage* in: *Sceattas in England and on the continent* 1984 (159-164)

¹⁵² Metcalf, D.M., *Danish Sceattas: Series X*, in: *Thrymsas and Sceattas in the Ashmolean Museum* Volume II 1993 (275-293).

¹⁵³ Daarnaast zijn alle Friese sceattas volgens *W. Op den Velde* geslagen met stempels, die een aanzienlijk grotere diameter hadden dan de muntplaatjes, waardoor veel afbeeldingen op de munten gedecentreerd zijn. Bij de ‘Wodan’s is dat niet het geval. De stempelstand van voor- en keerzijde van Friese sceattas is willekeurig, wat wijst op het gebruik van ronde stempels. De stempelstand van de ‘Wodan’s is regelmatig gejusteerd op 0°, 45°, 90°, 135°, wijzend op het gebruik van vierkante stempels. (Born: persoonlijke communicatie W. Op den Velde, en Hill D., *Die-adjustment in the Wodan-monster series of sceattas*, in *Numismatic Chronicle*, 17, 1977 (171-172)).

Alle Friese sceatta’s tonen volgens *Op den Velde* een enorme hoeveelheid variatie van het ontwerp, maar bij de ‘Wodan’s is dat strak gereguleerd, via “geheime” tekens onder de kop van het ‘monster’. Ook missen de ‘Wodan’s de kenmerkende Friese stijlkenmerken zoals dikke lijnen met hoog reliëf.

Bron: persoonlijke communicatie W. Op den Velde op 13 maart 2019

¹⁵⁴ Malmer B., *South Scandinavian Coinage in the ninth century*, in: *The development of silver economy in Viking-Age Scandinavia*, 2007 (14-15)

¹⁵⁵ Karel Martel was de christelijke Frankische hofmeier die na de dood van koning Rêdbâd in 719 het zuidelijke deel van Magna-Frisia veroverde, en in 734 de Friese aanvoerder Poppo verslaat en daarmee Frisia tot aan de Lauwers onderwerpt.

de sceatta met een afbeelding van de Friese dondergod als een provocatie gezien hebben, en daarom verboden. Heidense Friese muntmeesters zijn vervolgens, na 720, vanuit de Friese gebieden zuidelijk van het Vlie (Domburg, Dorestad, Utrecht) naar de handelsplaats Ribe verhuisd, en daar is de muntslag van de Wodan-sceatta tot na 800 voortgezet.¹⁵⁶

- *Thuner als afweersymbool van de heidenen tegen het oprukkende christendom*

De afbeeldingen op munten zijn een beeldtaal, en ze zeggen iets over de bedoelingen van de muntmakers. Ze dragen dus een symbolische boodschap. Op de Frankische tremisse staat aan de voorzijde een heerser met diadeem, gestileerd naar de Romeinse keizer. Op de keerzijde staat een kruis op een trede, met bolletjes eronder. Dit is een weergave van het kruis op Golgotha (schedelberg)¹⁵⁷ (zie afbeelding hieronder).

Frankische Madelinus/Dorestad-tremisse.

Symbolisch vertelt deze munt dat de Frankische heerser/muntmaker de erfgenaam is van het Romeinse Rijk, en dat hij de vertegenwoordiger van de christengod op aarde is. De symboliek op de munt legitimeert de heerschappij van de Merovingische leiders zowel op profaan als op sacraal gebied. De Frankische munt is een van de instrumenten die de Frankische imperiumbouwers gebruiken om de veroverde gebieden te pacificeren.

In het gekerstende Angelsaksische Engeland werd in de eerste helft van de achtste eeuw zelfs een sceatta gemunt met de buste van Christus erop (zie afbeelding hieronder).¹⁵⁸

Sceatta met de buste van Christus uit East Anglia gedateerd op 720-740.

Het is aannemelijk dat dit een afbeelding van Christus is, omdat er een kruis achter zijn hoofd staat, en daarnaast weten we dat de elite in *East Anglia* in de zevende eeuw gekerstend was.

¹⁵⁶ De Deense archeoloog Claus Feveile geeft aan dat dit een theoretische mogelijkheid is: "I consider it only a theoretical possibility that a minting based on high-Frisian Wodan/Monster-coins was implemented in Ribe in the second half of the 8th century - in other words a situation where Wodan/Monsters were minted in the high-Frisian area before Pippin's reform and copied in the Ribe area later in the century." Bron: Feveile C., *Series X and Coin Circulation in Ribe*, in: *Two Decades of Discovery*, 2008 (65).

¹⁵⁷ <https://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/anglosaxon/theme2.html>.

¹⁵⁸ <https://www.fitzmuseum.cam.ac.uk/gallery/anglosaxon/theme2.html>.

Zoals hiervoor beschreven, ben ik van mening dat de afbeelding op de zogenaamde ‘Wodan-sceatta’ een afbeelding van de Friese dondergod Thuner is. Ik geef daar drie redenen voor: ten eerste is er de afschrikwekkende en woeste blik, ten tweede de wijduitstaande baard en ten derde de stip in de haarlijn op zijn voorhoofd. De stip op zijn voorhoofd is volgens mij de mythologische wetsteen.¹⁵⁹ Alle drie stijlelementen op de sceatta worden in de Oudnoordse literatuur verbonden met de dondergod Thor.

Wat nog aannemelijker maakt dat we hier met een afbeelding van Thuner te doen hebben, is dat er op de keerzijde van de sceatta een ‘monster’ staat met zwemvinachtige poten dat zichzelf in de staart bijt (zie afbeelding hieronder).

Sceatta Wodan-monster type

Onderzoekers beschrijven dit dier als een draak, paard of wolf.¹⁶⁰ Als Thuner op de voorzijde van het muntje afgebeeld is, dan is het aannemelijk dat het monster op de keerzijde van het muntje een afbeelding van zijn aartsvijand is: het mythische zeemonster. De Vikingen noemen dat monster *Miðgarðsormr* (wereldserpent). In de Oudnoordse bronnen staat dat het een demonisch dier is, dat in de wereldzee ligt, en zo groot is dat hij heel Midgard omringt *en daarbij in zijn staart bijt*.

Het serpent dat op de sceatta staat heeft opvallende overeenkomsten met het kronkelende zeemonster dat op een steen uit *Altuna* in Zweden uit de elfde eeuw staat.(zie hieronder)

¹⁵⁹ Een herkenbare weergave van het hoofd van een heidense god op een muntje van iets meer dan 1 centimeter is geen geringe opgave. De sceatta-maker is hierin uitzonderlijk goed geslaagd door een woest uiterlijk af te beelden, en het ene puntje boven het hoofd. Omdat het Groot-Friesland een onderdeel was van de zuid-Scandinavische cultuur, moet ook de mythe over hoe Thor de wetsteen in zijn hoofd kreeg, een belangrijke mythe geweest zijn en moet daarom bij het overgrote deel van de Friezen bekend geweest zijn.

¹⁶⁰ Op den Velde W., *De in Nederland voorkomende sceatta's*, *De Beeldenaar*, deel II, no. 3, 1982 (92).

*Thor en de Miðgarðsormr
Altuna in Zweden 11^e eeuw*

De ‘Wodan-sceatta’ werd gemunt aan het begin van de achtste eeuw. Dit is een bijzonder tijdsgewricht omdat na een halve eeuw van soevereiniteit, economische zelfstandigheid en voorspoed, de Friezen onder koning Rêdbâd aangevallen werden door christelijke Franken onder leiding van Pepijn II, en later Karel Martel. Het doel van de Franken was de inlijving van Groot-Friesland in het Frankische rijk, en de vernietiging van het heidendom. Het was de periode dat het kruis en zwaard hand in hand gingen. Heidense Friezen werden afgeslacht, mede in naam van Jezus, heidense tempels werden geplunderd en vernield en de heilige Thunerseik werd omgehakt. De bewoners van Groot-Friesland, waar de bevolking en haar leiders een zuid-Scandinavische culturele inslag hadden, waren dus in een gevecht op leven en dood met imperialistische heersers en missionerende christenen uit het Frankenland met een Romaanse culturele inslag.

Net zoals de Frankische ‘Madelinus/Dorestad-tremisse’ een boodschap uitdraagt, doet de Wodan-sceatta dat ook. Volgens mij wordt Thuner op deze ‘Wodan-sceatta’ gebruikt als *afweerteken* van de heidense Friezen tegen de oprukkende christelijke Franken.

De eigen Thuner wordt als sterkste van alle goden tegenover de exotische Christus geplaatst. Daarnaast is Thuner waarschijnlijk net als Thor de *bescherm*er van ondernemers en zeereizigers geweest. Zo’n beeltenis moet de heidense handelaren enorm aangesproken hebben.

Het wereldserpent werd volgens mij op de keerzijde van de sceatta geplaatst als bewijs van de onvoorstelbare kracht van Thuner die dit monster versloeg.

Volgens Scandinavisten werd, met het opdringen van het christendom in Scandinavië, vooral Thor gezien als de vertegenwoordiger en verdediger van de oude heidense zeden. De saga's beschrijven een groeiende rivaliteit tussen Thor en Christus.¹⁶¹ Het Thorshameramulet werd in de 10^e en 11^e eeuw, de tijd van de kerstening in Scandinavië, mede als afweerteken gedragen door heidenen, als tegenvoeter van het kruisamulet dat door christen gedragen werd.¹⁶²

Mijn conclusie is dat de 'Thuner-sceatta', zoals we de 'Wodan-sceatta' in het vervolg eigenlijk moeten noemen, net als het Thorshameramulet, beschouwd moet worden als *afweerteken* van de heidenen tegen het oprukkende christendom. De Thuner-sceatta is daarmee hét symbool van Friese heidense weerbaarheid.

Tot slot is nog interessant om de schatvondst te vermelden die in augustus 2018 bij Ribe in Denemarken gedaan werd.¹⁶³ Op de onderstaande afbeelding zien we een van de gevonden munten die gedateerd wordt tussen 800 en 825.¹⁶⁴ Deze munt is duidelijk geïnspireerd op de Wodan-sceatta's die rond 800 nog volop in Ribe gebruikt werden.

Deense 'Gudfred-munt'.¹⁶⁵

Het was waarschijnlijk de heidense Deense koning Gudfred (804-810) of een van zijn zoons die aan het begin van de 9^e eeuw deze eigen munt liet slaan.¹⁶⁶ ¹⁶⁷ Ook Gudfreds rijk werd bedreigd door de Frankische koning Karel de Grote.¹⁶⁸ Volgens mij hebben we hier dus ook met een munt te maken waar een voorstelling van de dondergod (Thor) als afweerteken opstaat.

¹⁶¹ Turville-Petre E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (89)

¹⁶² "The proliferation of silver hammers in the 10th and 11th centuries has occasionally been interpreted as a pagan riposte tot he Christian pendant cross which became current in the same period." Bron: Fuglesang S.H., *Viking and medieval amulets in Scandinavia*, in: *Forvannen* 84 1989 (18).

¹⁶³ https://sydvestjyskemuseer.files.wordpress.com/2018/10/x054a_nr036a.jpg

¹⁶⁴ <https://www.medieval.eu/amazing-treasure-of-viking-coins-discovered-at-ribe/>

¹⁶⁵ https://sydvestjyskemuseer.files.wordpress.com/2018/10/x054a_nr036a.jpg

¹⁶⁶ <https://www.medieval.eu/amazing-treasure-of-viking-coins-discovered-at-ribe/>

¹⁶⁷ Varenius B., *The Hedeby Coinage*, in: *Current Swedish Archaeology*, Vol. 2, 1994 (190 e.v.).

¹⁶⁸ Varenius B., *The Hedeby Coinage*, in: *Current Swedish Archaeology*, Vol. 2, 1994 (189 e.v.).

2.2 De verering van Thor

Bewijzen van de verering van de dondergod in vroegmiddeleeuws West-Europa zijn bijzonder schaars. Enkele voorbeelden van cultusplaatsen bij de Angelsaksen en Saksen heb ik in het vorige hoofdstuk genoemd. De latere Noordse bronnen vloeien gelukkig rijkelijker. Uit die Oudnoordse literatuur rijst een beeld op van een god die bij de Noormannen zeer geliefd was, en volledig te vertrouwen (*fulltrúi*). Thor was een vriend die je niet in de steek liet. Hij was niet wispelturig zoals Odin. Je wist wat je aan hem had, omdat hij rechtdoorzee was.

Thor genoot in Scandinavië een bijzondere verering, zowel in de publieke als in de privésfeer. Hij was zelfs een van de meest vereerde goden. Dit blijkt uit vier feiten. Ten eerste waren er veel cultusplaatsen aan hem gewijd. In Noorwegen, Zweden en Denemarken zijn meer dan honderd plaatsnamen bekend waar zowel de naam van de god in zit, als dat ze op een cultus wijzen.¹⁶⁹ Ten tweede wordt zijn naam meerdere keren op runenstenen vermeld. Bij andere goden komt dat bijna niet voor. Op vier runenstenen wordt Thor zelfs gevraagd de runen of de runensteen te wijden.¹⁷⁰ Ten derde zit de naam van de god Thor vaak in persoonsnamen. Van de eerste bewoners van IJsland die in het *Landnámabók* genoemd worden, heeft een kwart een naam waar Thor in zit (984 stuks)! Daarentegen zitten in slechts 4 persoonsnamen Freyr, en Odin komt geen enkele keer voor.¹⁷¹ En ten vierde komen tempels met godenbeelden van Thor volgens de overleveringen relatief veel voor.

-De tempel en beelden

In de beroemde tempel van *Trondheim* stond een groot beeld van Thor zittend in zijn door bokken getrokken kar.¹⁷² In het middeleeuwse IJslandse manuscript *Flateyjarbók* staat daarover het volgende beschreven:

“Thor zat in het midden. Hij werd het meest vereerd. Hij was enorm, en versierd met goud en zilver. Thor zat in een wagen; hij was schitterend. Er waren geiten, twee opgetuigd voor hem, zeer mooi bewerkt. Zowel de kar als de geiten reden op wielen.”

Flateyjarbók, 1, 268.¹⁷³

Er wordt verder verteld dat het beeld van Thor zo gemaakt was dat de kar met behulp van een touw getrokken kon worden, en daarbij het geluid van de rollende donder nabootste.¹⁷⁴ Dat dit ‘dondergeluid gemaakt door een kar’ al een oudere en authentiek Noord-Europese heidense voorstellingswijze is, blijkt uit het feit dat ook volgens *Estse* overleveringen het geluid van de donder met de kar van de dondergod geassocieerd werd.¹⁷⁵

In de tempel van *Trondheim* stond dus een beeld van Thor. Hoe moeten we ons zo’n tempel voorstellen? De Oudgermanist Jan de Vries geeft de volgende beschrijving van een Noordse tempel en van de tempelgebruiken:

¹⁶⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (116/117).

¹⁷⁰ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (169).

¹⁷¹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (120).

¹⁷² Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (113).

¹⁷³ Ellis Davidson H.R., *Gods and Myths of Northern Europe*, 1964 (76).

¹⁷⁴ Ellis Davidson H.R., *Thor’s Hammer*, in *Folklore*, vol.76, 1965 (3).

¹⁷⁵ Frog, *Circum-Baltic Mythology? The Strange Case of the Theft of the Thunder-Instrument (ATU 1148b)*, in *Archaeologia Baltica* 15: 2011 (80).

“De Noordse tempel bestond uit twee delen, in ieder geval in de op IJsland meest gebruikelijke vorm van het *hof*: een grotere ruimte, waarin de offergemeente zich bevond, en een kleinere nevenruimte, die het allerheiligste was. Hier stonden op hun sokkels de godenbeelden, als we de beschrijving van de beroemde tempel in Uppsala als voorbeeld voor de gewonere types tempels nemen mogen, de standbeelden van de drie hoofdgoden *Odhin*, *Thor* en *Freyr*,¹⁷⁶ ofschoon dat wel naar de plaatselijke omstandigheden telkens verschillend geweest zal zijn. Hier bevond zich ook het altaar waarop de priester het offer bracht. Een wand scheidde het deel dat aan de goden gewijd was van de ruimte waarin de offerende gemeente zich bevond. Het cultfeest was een gemeenschappelijke maaltijd die tezamen met de goden gevierd werd. Het offerdier werd gekocht en de bouillon vormde de spijs van de cultgemeente; de goden waren bepaalde delen van het dier voorbehouden, en wel de organen en het hart of de lever, die als de zetel van de levenskracht golden.

Als de offergemeente aan het cultusmaal zat, was ze de tegenwoordigheid van de goden, wiens beelden in de nevenruimte op hun sokkels stonden, bewust; dat moest de indruk versterken dat de mensen samen met de goden het offerfeest vierden. Er werd door het gemeenschappelijke eten tussen de offerenden en de goden een gemeenschap gesticht, zoals het altijd het geval is zodra mensen gezamenlijk deelnemen aan een maaltijd. De grote betekenis van het offermaal wordt echter juist bepaald doordat het een scheppende kracht aan de deelnemers schenkt.”¹⁷⁷

- De eik

Naast beelden van Thor werd de eik vereerd. De eikenboom was zowel aan Donar als aan Thor gewijd. Door de boom onder het heil van de god te plaatsen, kon deze als een middelaar dienen tussen het volk en de goden. Het vereren van een heilige boom is dus een bevestiging van de band die tussen goden en mensen bestaat. De boom groeit in alle werelden (onderwereld, wereld en hemel) en is daarmee de fysieke verbinding en het communicatiemiddel tussen goden en mensen, maar ook tussen mensen en hun overleden voorouders.¹⁷⁸ Dit is ook de reden dat christelijke missionarissen er bijzonder op gebrand waren eiken te vernielen. Het contact tussen de overleden voorouders en de heidenen, en het contact tussen de goden en de heidenen, moest verbroken worden.

Dat verschillende heilige eiken eraan moesten geloven, lezen we in de overleveringen. In Geismar, een plaatsje in het Duitse Noord-Hessen, hakte de missionaris Bonifatius in 723 een heilige *robur Jovis* (Jupiters eik) om. Volgens eigen zeggen wilde hij zo de onmacht van de Germaanse goden bewijzen. Omdat in Geismar in de 8^e eeuw Oudhoogduits gesproken werd, moet dit in de volkstaal een *Donarseik* geweest zijn.¹⁷⁹

Een aan Thor gewijd eikenbos in Dublin werd door de Ierse christelijke koning Brian Boru in 1000 omgekapt en verbrand.¹⁸⁰ In Skåne in Zweden komt het toponym *Torseke* voor dat ‘Thors eikenbos’ betekent.¹⁸¹

¹⁷⁶ Aldus beschreven in *Gesta Hammaburgensis* van de kerkhistoricus *Adam van Bremen* uit de 11^e eeuw.

¹⁷⁷ Vries de, J., *Geistige Welt der Germanen*, 1963 (172).

¹⁷⁸ Dronke U., *Eddic poetry as a source for the history of Germanic religion, Myth and Fiction in Early Norse Lands*, 1996 (666).

¹⁷⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (128).

¹⁸⁰ Ellis Davidson H.R., *Myths and Symbols in Pagan Europe*, 1988 (25).

¹⁸¹ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (50).

Duizend jaar eerder kenden de Germanen ook al een aan Þunraz gewijd bos. In zijn *Annales* (II,12) schijft de Romeinse historicus Tacitus dat tijdens de veldtochten van de Romeinse keizer Germanicus, meerdere Germaanse stammen zich in een aan *Hercules* gewijd bos verzamelden. Hercules is in dit geval een geromaniseerde naam voor de Germaanse dondergod Þunraz (*interpretatio romana*).¹⁸²

- Bokken

Naast de eik is de bok is aan Thor gewijd.¹⁸³ Volgens Snorri Sturluson heeft Thor twee bokken die zijn kar trekken.¹⁸⁴ Beide bokken worden in een van Thors avonturen door hemzelf geslacht, gevild, gekookt en in een gezamenlijk maal met een boerenfamilie opgegeten. Thor vertelt de familie dat ze alle botten op de geitenvellen moeten gooien. Dat gebeurt met alle botten, op een achterpoot na. De zoon van de boer splijt dat bot stiekem om bij het merg te komen. Als Thor de volgende dag de bokken met zijn hamer weer tot leven wekt, blijkt dat één bok een lamme achterpoot heeft.¹⁸⁵ Achter deze mythe verbergt zich een daadwerkelijk offerritueel. Zo'n ritueel is bij de buurvolken van de Scandinaviërs overgeleverd. Volgens Jan de Vries blijkt uit het feit dat de Altaïsche buurvolken in Noordelijk Azië ook een bok aan hun dondergod offeren, dat de plek van de bok in de cultus van de dondergod al heel oud is.^{186 187}

- Thorsbeeld

Heidense IJslanders droegen Thorsbeeldjes op hun reizen mee. Dat weten we uit de beschrijving in de *Hallfreðar saga*. Daarin staat dat *Hallfred de Skald* een uit walvisbeen gesneden beeldje van Thor in zijn buidel mee droeg.¹⁸⁸

Een beeld waarvan het aannemelijk is dat het voor de verering van Thor in de persoonlijke sfeer gebruikt werd, is het bronzen beeldje van *Eyrarland*. Dit 6,7 centimeter hoge bronzen standbeeldje wordt gedateerd rond 1000 en werd gevonden in de buurt van Akureyri op IJsland. Het stelt een gezeten Thor voor, die zowel zijn baard als hamer beethoudt. De maker van het beeld heeft op kunstzinnige wijze de baard van Thor en zijn hamer ineen laten vloeien, waardoor de hamer gestileerd is.¹⁸⁹

- Bergtoppen

De toppen van bergen en heuvels waren voor de Germanen bijzonder heilig. Ze waren vaak aan een specifieke god gewijd, en waren ook naar de god vernoemd. Ook naar Thor. De top van de berg was dan een cultusplek voor de dondergod. In Scandinavië kunnen genoemd worden: in Noorwegen *Torshaug* en in Denemarken *Torsberg*.¹⁹⁰

¹⁸² Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II, 1970 (107).

¹⁸³ Dat de relatie tussen de dondergod en de bok al heel oud is, blijkt ook uit het feit dat in verschillende Indo-Europese mythen (Baltische, Germaanse en Griekse) de bok aan de dondergod gewijd is. Bron: West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240, 248, 250).

¹⁸⁴ Sturluson S., *Over de noordse goden, verhalen uit de Edda en Heimskringla*, Vermeyden 1983 (43).

¹⁸⁵ Sturluson S., *Over de noordse goden, verhalen uit de Edda en Heimskringla*, Vermeyden 1983 (65).

¹⁸⁶ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (114).

¹⁸⁷ Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (415).

¹⁸⁸ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (113).

¹⁸⁹ Perkins R., *Thor the Wind-raiser and the Eyrarland Image*, 2001 (128-131).

¹⁹⁰ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel I, 1970 (345).

2.3 De functie van Thor

2.3.1 Beschermheer van het gewone volk en god van vruchtbaarheid

De dondergod was bij uitstek de god aan wie de heidenen zaken *wijdden* (**wīhan*). Dat wil zeggen dat men zaken aan de god toeheiligde. Profane zaken werden heilig gemaakt door ze aan Donar of Thor te wijden. Dat zijn bijvoorbeeld: de Donarseik, een huwelijk, een grafsteen of een brandstapel. Deze geheiligde zaken kwamen dan onder de beschermende kracht van de dondergod te staan.¹⁹¹

Zoals ik eerder schreef, werd in het Beierse plaatsje Nordendorf in een Allemanisch vrouwengraf een mantelspeld uit de 6^e eeuw gevonden. Op die speld staat in het Frankisch (Oudhoogduits) de naam *wigiPonar* in runen geschreven. Een van de drie etymologische verklaringen voor deze naam is: ‘de wijddende Donar’; dus ‘Donar de wijgod’.¹⁹² Vier eeuwen later vinden we in Scandinavië ook runeninscripties waarin staat dat ‘Thor wijdt’ (*Þórr vígja*). Deze inscripties tonen aan dat de dondergod al eeuwenlang een zeer bijzondere functionele betekenis had, namelijk die van ‘wijgod’.¹⁹³

- Onderneming

Thor speelde in de Vikingtijd een rol in de belangrijke gebeurtenissen in een mensenleven. Als men een bijzonder moeilijke onderneming voor de boeg had, dan werd Thor om hulp aangeropen.¹⁹⁴ Schippers brachten hem een offer om van een gunstige vaarwind verzekerd te zijn, en vissers voor een goede visvangst.¹⁹⁵

- Landname

De dondergod bepaalde ook de keuze van de locatie van een nieuwe woning. Als Noorse kolonisten de kust van IJsland in zicht kregen, wierpen ze een zuil overboord met daarin een afbeelding van Thor gekerfd.¹⁹⁶ Daar waar de zuil aan land spoelde, werd de nieuwe woning gebouwd.¹⁹⁷ De zuilen werden in de nieuwe huizen en tempels verwerkt.¹⁹⁸ De woningen stonden dan onder het heil van de dondergod. Na het bouwen van de woning werd bij het ontginnen van woeste grond eromheen Thor ook aangeropen. De IJslandse kolonist *Ásbjörn Reykratilsson* wijdt het door hem in bezitgenomen land aan Thor en noemt het *Þórsmörk* (Thorsbos).¹⁹⁹

In een van de oudste saga's wordt beschreven hoe *Thorolf Mostrarskegg* met zijn familie uit West-Noorwegen naar IJsland verhuist. Over de verhuizing raadpleegde hij eerst Thor. Bij zijn verhuizing nam hij de ontmantelde tempel van Thor mee, en wat grond waarop het godsbeeld van Thor gestaan had. Toen ze de kust van IJsland naderden, gooide Thorolf het beeld van Thor overboord. Het houten beeld spoelde op een landtong aan die daarna *Thorness* genoemd werd. Hier werd ook de tempel (Oudnoors *hof*) herbouwd, en

¹⁹¹ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel I 1970 (343 e.v.).

¹⁹² Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel I 1970 (311), en Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (32).

¹⁹³ Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel I 1970 (311), en Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (32).

¹⁹⁴ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

¹⁹⁵ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (147).

¹⁹⁶ Deze zuilen worden in de Vikingtijd *öndvegissúlur* genoemd. Dat zijn zogenaamde ‘hoogzituilen’.

Dit zijn twee pijlers die deel uitmaakten van de erzetel die aan de noordzijde van het huis stonden. De zetel was de plek waar het hoofd van het huishouden zat.

¹⁹⁷ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (121).

¹⁹⁸ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (185).

¹⁹⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

Thorolf noemde zijn nederzetting *Hofstadir* (tempelplaats). Hijzelf was priester, *godi*, op zijn hof.²⁰⁰

- *Hamerwijding*

Thor zegende de beslissende momenten in een mensenleven, zowel bij het huwelijk als bij de dood. Uit de mythen blijkt dat de hamer Mjöllnir voor meer gebruikt werd dan alleen reuzen te doden. De hamer werd ook gebruikt om te wijden. In het *Lied van Thrym* wordt met de hamer een huwelijk bezegeld.²⁰¹

... Breng in de hamer
de bruid te wijden,
leg Mjöllnir
het meisje op de schoot,
wijd ons beiden
bij de hand van Vár.

*Thrymskviða str. 30.*²⁰²

Het wijden van de bruid door de Thorshamer in haar schoot te leggen, moet een vruchtbaar huwelijk verzekeren.^{203 204}

Als de interpretatie van een rotstekening uit de Bronstijd uit *Vitlycke* Zweden klopt, dan is het wijden van het huwelijk met een hamer (of bijl) waarschijnlijk al een zeer oud gebruik. Op de tekening hierna zien we een bruidspaar dat door een bijna twee keer zo groot fallisch figuur gewijd wordt met een hamer.²⁰⁵

Dondergod wijdt het huwelijk ?- Vitlycke Zweden (bron: Wikipedia).

²⁰⁰ Lid H.N., *Scandinavian Heathen Cult Places*, in: *Atti dell VIII congresso internazionale di storia delle religioni*, 1956 (366).

²⁰¹ *Thrymskviða* str. 30.

²⁰² Vries de, J., *Edda, Godenliederen*, 1952 (96), en Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (166).

²⁰³ Ellis Davidson H.R., *Thor's Hammer*, in *Folklore*, vol.76, 1965 (1).

²⁰⁴ Vries de, J., *Altgermanische Religions Geschichte*, deel I, 1970 (343)

²⁰⁵ Almgren O., *Nordische Felszeichnungen als religiöse Urkunden*, 1934 (118-119).

Het heilige symbool van Thor, het hamerteken, verzekerde ook de rust van de overledenen in hun graf. Dit blijkt uit voorstellingen van de hamer op gedenkstenen.^{206 207}

Stenkvista-runenstein met hamerteken (bron: Wikipedia).

Uit runeninscripties uit de Vikingtijd blijkt dat Thor werd aangeroepen als er runen of een grafheuvel gewijd moesten worden (“Thor wijde deze runen/deze grafheuvel”).^{208 209} *Snorri Sturluson* vertelt hoe Thor zijn hamer gebruikte om de brandstapel van Balder te wijden, en om zijn dode bokken weer tot leven te wekken. De hamer werd dan gebruikt om te ‘*vígja*’: ‘te wijden’.²¹⁰

- Hamerteken handgebaar

Mogelijk werd door de Noordse heidenen een ‘hamerteken’ gemaakt met een handgebaar om zaken te wijden, net zoals christenen een kruisteken met hun hand maken. In de *Saga van Hakon de Goede* staat namelijk het volgende geschreven:

De koning zat zoals het hoort in zijn hoogzit. Toen de eerste drinkbeker gevuld was, sprak jarl Sigurd enkele woorden, en wijdde de beker in de naam van Odin, en dronk op de koning uit de hoorn. Toen nam de koning de hoorn, en maakte het kruisteken er overheen. Toen zei Kar van Gryting: “Wat bedoelt de koning door dat te doen? Wil hij niet offeren?” Jarl Sigurd antwoordt: “De koning doet wat jullie allemaal doen, die vertrouwen in jullie kracht en strekte. Hij wijdt de volle drinkbeker in de naam van Thor, door het teken van de hamer erover te maken voordat hij het drinkt.”

*Saga van Hakon de Goede, H. 18. Koning Hakon offert.*²¹¹

²⁰⁶ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²⁰⁷ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (145).

²⁰⁸ De formule ‘Thor wijd’ (*Þur uiki*) staat op de Deense inscripties van Glavendrup, Virring en Sønder-Kirkeby, en op de Zweedse inscriptie van Veland. Bron: Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel I, 1970 (343).

²⁰⁹ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (184).

²¹⁰ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (184).

²¹¹ https://en.wikisource.org/wiki/Heimskringla/Hakon_the_Good%27s_Saga

Dit ‘hamerteken handgebaar’ voor Thor werd in de 18^e eeuw nog door de Sami gedaan. De Sami zijn een niet Indo-europees buurvolk van de Noordse Scandinaviërs die een heel aantal Noord-Germaanse heidense voorstellingen overgenomen (zie H. 3). In 1723 schreef de priester Johan Randulf in het *Nærøy manuscript* over het volksgeloof van de Sami het volgende:

Iedereen (Sami) die ter communie gaat, voert thuis al enkele rituelen uit. In een glas bier of sterke drank doopt men drie vingers, waarmee vervolgens een kruisteken op het voorhoofd gemaakt wordt dat de hamer van Thor moet voorstellen. Ze doen dit om Thor te overtuigen van hun standvastige en getrouwe dienst.

Nærøy manuscript door Johan Randulf. ²¹²

- *Vruchtbaarheid en rijke oogst*

Volgens de elfde-eeuwse Duitse kroniekschrijver *Adam van Bremen* is Thor vooral met vruchtbaarheid verbonden: hij bracht goede oogsten en heerste over bliksem en donder.²¹³

Thor, zeggen ze, heerst over de lucht, die donder en bliksem, regen, mooi weer en vegetatie bestuurt.

Adam van Bremen IV, 26. ²¹⁴

Thor is de zegerijke werking van de donder, die na weken van droogte de vruchtbare regen brengt, en de akkers en weiden plengt. Als god van de vruchtbaarheid beschermde hij het vee, het gezaaide gewas en de akkers, en moest hij in het bijzonder voor een goede oogst zorgen. Hij was de beschermer van zowel vruchtbaarheid als groei.²¹⁵ In Noorwegen werden daarom offers aan Thor gebracht, die een rijke oogst moesten verzekeren.²¹⁶

In het zomerhalfjaar heerst Thor. In het zomerhalfjaar (tussen 21 maart en 23 september) slaat 95% van de bliksemslagen.²¹⁷ In het winterhalfjaar heerst Odin met zijn woedende heer.

- *Verdediger heidense zeden*

Met het opdringen van het christendom werd vooral Thor gezien als de vertegenwoordiger en verdediger van de oude heidense zeden.²¹⁸ De saga's beschrijven een groeiende rivaliteit tussen Thor en Christus.²¹⁹ Het Thorshameramulet werd in de 10^e en 11^e eeuw, de tijd van de kerstening in Scandinavië, mede als afweerteken gedragen door heidenen, als tegenvoeter van het kruisamulet dat door christen gedragen werd.²²⁰

²¹² Rydving H., *The end of drum-time: religious change among the Lule Saami, 1670's-1740's*, 1993 (130)

²¹³ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (185).

²¹⁴ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (99).

²¹⁵ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²¹⁶ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²¹⁷ <https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/onweersdagen>

²¹⁸ Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (186).

²¹⁹ Turville-Petre E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (89).

²²⁰ “The proliferation of silver hammers in the 10th and 11th centuries has occasionally been interpreted as a pagan riposte to the Christian pendant cross which became current in the same period.” Bron: Fuglesang S.H., *Viking and medieval amulets in Scandinavia*, in: *Forvannen* 84 1989 (18).

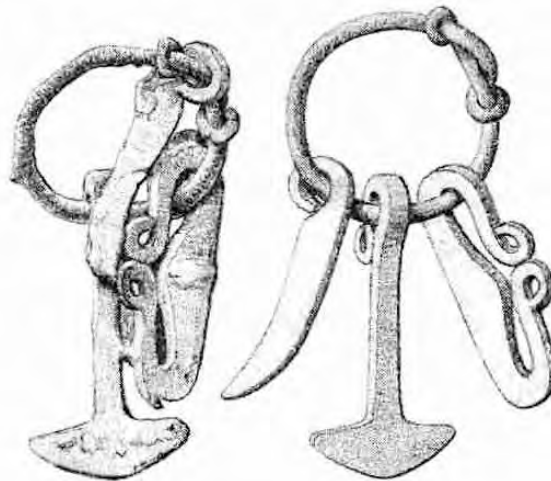
- *Beschermheer van het gewone volk*

Thor is de beschermgod van het gewone volk en haar hoofdelingen, dus de boeren en de zeevaarders. Odin is de god van de aristocraten: de krijgsheren en hun gevolgchap.²²¹ In het *Harbardslied* wordt dat zo verwoord:

Odin heeft de edelen,
zij die vallen in de strijd,
en het knechtsvolk heeft Thor.²²²

Harbardslied, str. 24

De band die de mensen met Thor hadden, was bijzonder innig, dit blijkt o.a. uit het feit dat hij aangeropen werd met de naam *ástvinr* wat 'lieve vriend' betekent.²²³ Ook werd hij de 'vriend van mensen' genoemd (*vinr verliða*).²²⁴ Thor was een goedmoedige god, en in nood of gevaar kon men op hem vertrouwen. En omdat Thor zo'n vooraanstaande plek in het leven van de sibben innam, genoot hij ook verering als goddelijke voorouder.²²⁵

Amulet van Hesselbjerg
- links origineel / rechts reconstructie.

In Hesselbjerg in Denemarken werd in een graf uit het begin van de 10^e eeuw een amulet gevonden, waar een miniatuurhamer, een vuurslag en een sikkkel aan een ring zaten (zie hiervoor). Deze drie instrumenten verwijzen naar een verschijning van de kracht van Thor, namelijk: de donder de bliksem en vruchtbaarheid.²²⁶

- met de hamer wijdt Thor, en bij slaan maakt het een geluid als donder;
- de vuurslag is een instrument dat een vonk maakt en symboliseert de bliksem; en,
- de sikkkel staat symbool voor een goede oogst.

²²¹ Vries de, J., *Geistige Welt der Germanen*, 1963 (172).

²²² Larrington C., *The Poetic Edda*, 2017 (69).

²²³ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²²⁴ *Himiskviða str. 11:9* bron: Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (82).

²²⁵ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²²⁶ Jessen M.D., *Religion and the extra-somatics of conceptual thought*, in: *Origins of Religion, Cognition and Culture*, 2014 (326,327).

2.3.2 De functie van Thor als vernietiger van reuzen en demonen

Thor is de god die de orde van de kosmos in stand houdt. Reuzen daarentegen zijn mythische uitdrukkingen voor ongebreidelde mensvijandige natuurkrachten die chaos nastreven. Hooggebergte, watervallen, moerassen, stormen en hagel worden uitgedrukt in de gedaante van een demonisch wezen met een monsterlijk reuzengestalte.²²⁷ Deze machten van de steriele woestijnen en winterse ijsstormen bedreigen en beperken de levensruimte van de mensen en goden in Noord-Europa.²²⁸ Daarom bestrijdt Thor hen.

De Scandinavische boeren en vissers die in Midgard²²⁹ woonden, en die in hun dagelijkse strijd om het bestaan ook met deze natuurkrachten te maken kregen, zullen Thor bewonderd hebben. Er zijn veel opsommingen van de wapenfeiten van Thor overgeleverd. Hieronder staan twee Oud-IJslandse strofen waaruit de bewondering voor Thor blijkt. De eerste strofe komt uit de Edda:

Ik reed naar het oosten
heb reuzen vermorzeld
en boze vrouwen
die in de bergen huisden;
te sterk werd hun macht,
versloeg ik geen reuzen,
en in Midgard
zouden geen mensen meer wonen!

Hárbarðsljóð str. 23. ²³⁰

De tweede strofe is van de IJslandse skald *Vetrliði Sumarliðason*. Hij werd door een christelijke missionaris in het jaar 999 vermoord vanwege zijn gedichten. Van deze held van het vrije woord²³¹ is slechts één strofe uit zijn oeuvre overgeleverd. In die strofe geeft hij een opsomming van de verrichtingen van Thor:

Jij vermorzelde de ledematen van Leikn,
jij beukte Thrívaldi,
jij sloeg Starkað neer,
Jij trapte Gjálp dood onder je voet.

Skáldskaparmál 11. ²³²

2.3.3 De functie van Thor als vernietiger van zijn aartsvijand de Jörmungandr

Volgens Snorri Sturluson is de aartsvijand van Thor de *Miðgarðsormr*. Een *ormr* kan in het Oudnoors slang, serpent, reptiel of draak betekenen.²³³

²²⁷ Vries de J., *De Goden der Germanen*, 1944 (34).

²²⁸ Hasenfratz H., *Die religiöse Welt der Germanen*, 1992 (98).

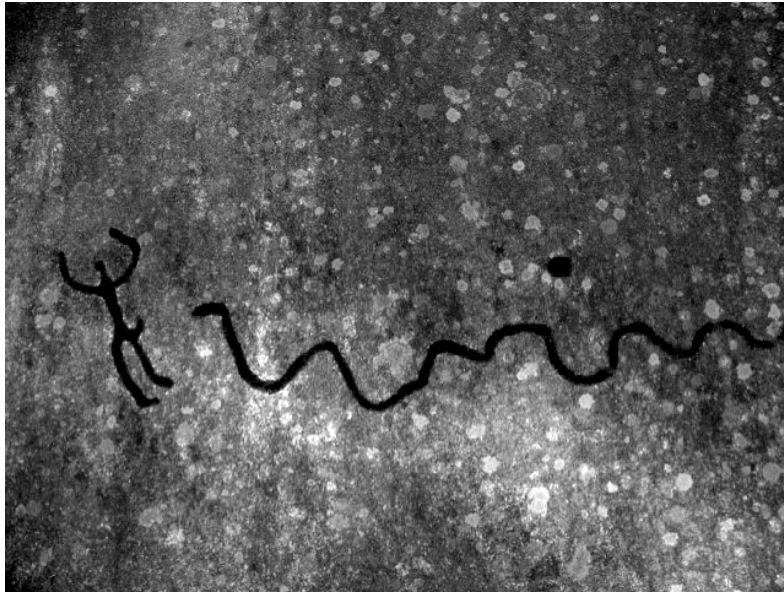
²²⁹ Midgard (middengarde) is de woonplek in het midden waar de mensen wonen. Het ligt tussen Asgard waar de goden wonen, en Utgard waar de demonen en reuzen huizen.

²³⁰ Vries de, J., *Edda, Godenliederen*, 1952 (78).

²³¹ *Vetrliði Sumarliðason* was als heiden gekeerd tegen de kerstening van zijn volk. Hij publiceerde daarom lasterlijke verzen over de Duitse missionaris *Pangbrandr*, die hem daarop vermoordde.

²³² Turville-Petre E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (85).

²³³ <https://skaldic.abdn.ac.uk/db.php?id=63161&if=default&table=lemma&val=ormr>

*De dondergod en het wereldserpent?
Bronstijdrotstekening uit Tanum in Zweden,
foto Gijsbrecht 2004.*

Op Noordse afbeeldingen van de 4^e tot de 11^e eeuw wordt de Midgardslang vaak met poten of zwempoten afgebeeld (zie de afbeeldingen hierna). De heidense noorderlingen stelden zich de Miðgarðsormr dus als een reptiel of draak voor. Dit demonische beest heet ook wel *Jormungandr* (reusachtig monster) en ligt in de wereldzee.²³⁴ Hij is zo groot dat hij heel Midgard omringt en zichzelf dan in de staart bijt.²³⁵

*De aartsvijand van Thor,
Jormungandr op een steen uit Gotland
(400-600) Helvi Ire IV.*

In het Edda-lied *Hymiskviða* wordt verteld hoe Thor samen met de reus Hymir gaat vissen op de Midgardslang. Als aas gebruiken ze de kop van een stier. De Midgardslang hapt inderdaad toe. Als Thor de vislijn met het monster ophaalt, zet hij zoveel kracht dat zijn

²³⁴ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (26).

²³⁵ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (27).

voeten door de bodem van de boot breken. Het lukt hem het monster tot de rand van de boot trekken. Thor staart dan met afgrijselijk felle ogen naar de slang, die terugstaart en met gif spuit. Net op het moment dat hij zijn aartsvijand met zijn hamer wil doden, snijdt Hymir de lijn door, en ontsnapt het monster weer naar de diepte.²³⁶

Dat deze mythe meer is dan een 13^e-eeuws hersenspindel van de Oudijtslandse dichter Snorri Sturluson, blijkt uit afbeeldingen gekerfd op steen. Uit de elfde eeuw stamt een steen uit *Altuna* in Zweden. Hieronder zien we een op steen gekerfd figuur met felle ogen en een hamer in zijn hand, klaar om toe te slaan. Zijn voet is door de bodem van de boot gegaan. Dit is Thor die aan het vissen is met een stierenkop aan de lijn. Een kronkelend zeemonster hapt in het aas. Het monster op de steen van Altuna heeft een lange staart en vier poten die eindigen in zwemvinnen.

Altuna Zweden (11^e eeuw).

²³⁶ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (47).

Gosforth, Engeland (900-925).

Op een deel van de kruissteen in een begraafplaats in *Gosforth* in Engeland is ook de vistocht van Thor gekerfd. Hierboven staat de afbeelding. We zien een figuur met felle ogen en met een hamer in zijn hand, klaar om toe te slaan. Hij staat samen met een tweede figuur met een kapbijl in de aanslag. Hier is Thor afgebeeld die samen met de reus Hymir aan het vissen is met een stierenkop aan de lijn. Hymir staat klaar om de vislijn door te kappen.

- Eindstrijd

In het verhaal *Gylfaginning* van Snorri wordt beschreven hoe tijdens de eindstrijd, *de zee zich op het land stort*, de gifspuwende *Jormungandr* ook *het land op komt* voor een

gevecht met Thor. Volgens Snorri Sturluson doodt Thor zijn tegenstander, en weet nog negen stappen te zetten, maar valt dan dood neer door het gif van de slang.²³⁷ Een bijnaam voor Thor is dan ook *Orms einbani*, ‘de doder van de slang’.²³⁸

De voorstelling van het laatste gevecht tijdens de eindtijd, het Ragnarök, tussen Thor en de Midgardslang is volgens mij afgebeeld op de steen van ‘Hangvar Austers I’. Deze steen staat op Gotland in Zweden, en wordt gedateerd tussen de 5^e en 6^e eeuw.²³⁹ Een heel vroeg exemplaar dus (zie afbeelding hierna).

Steen van Hangvar Austers I op Gotland (400-600).

Op deze steen zien we een (onbewapend) menselijk figuur voor de gapende muil van een duizendpotig monster. In het midden zien we een grote een cirkel met wervels, en daaronder de punt van de boeg van een schip. De linkerhelft van de steen dusdanig

²³⁷ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (53,54).

²³⁸ *Hymiskviða* strofe 22.

²³⁹ Ney A., e.a. *The edges of the Old Norse world-view*, in *Old Norse Religion in Long-term Perspectives*, 2006 (63).

afgesleten dat daarop geen tekening meer te zien is. De beschildering met zwarte verf werd door de Zweedse professor *Sune Lindqvist* gedaan, en dateert uit de jaren veertig van de vorige eeuw. Tot nu toe hebben onderzoekers verschillende verklaringen gegeven voor de betekenis van de afbeelding. Het zou de Sigurd zijn die tegen de draak Fafnir vecht,²⁴⁰ of het is Tyr die zijn hand in de muil van de Fenriswolf legt.²⁴¹

Het blijkt echter dat deze verklaringen gebaseerd zijn op een onvolledige weergave van de afbeelding. Door de verwerking is het soms moeilijk om met het blote oog te zien welke afbeeldingen erop staan. De Duitse onderzoeker *Sigmund Oehrl* heeft met behulp van nieuwe fotografische technologieën zoals ‘Reflectance Transformation Imaging’ (RTI) en 3D-digitalisering verrassende nieuwe details van de rotstekening blootgelegd. Het blijkt dat de figuur op de steen van Austers een baard heeft, en niet ongewapend is, maar *een hamer* in zijn hand heeft. Oehrl geeft aan dat de afbeelding mogelijk Thor is die met zijn hamer tegen de Midgaardslang strijdt.²⁴²

*Digitaal bewerkte afbeelding van de steen van Hangvar Austers I.*²⁴³

Ik ga ervan uit dat op de steen van Austers Thor te zien is met zijn hamer. Ook de andere afbeeldingen op de steen zijn te verklaren aan de hand van Snorri's *Gylfaginning*. De grote cirkel in het midden met wervels stelt de aarde voor die, net zoals Snorri in zijn *Gylfaginning* beschrijft, door de oceaan overspoeld wordt.²⁴⁴ Het schip aan de onderkant van de steen is het schip *Naglfar*, het dodenschip, dat door de vloedgolf tijdens Ragnarök

²⁴⁰ Nylen E., *Bildsteine auf Gotland*, 1978 (30).

²⁴¹ Ney A., e.a. *The edges of the Old Norse world-view*, in *Old Norse Religion in Long-term Perspectives*, 2006 (63).

²⁴² https://www.gerda-henkel-stiftung.de/?page_id=91673

²⁴³ https://www.gerda-henkel-stiftung.de/?page_id=91673

²⁴⁴ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (53).

van zijn meertouwen losschiet. De reus *Hrymr* is de stuurman van het schip. Ook dit beschrijft Snorri.²⁴⁵

Op de steen van Austers is door verwerking slechts de punt van de boeg van het schip te zien. Echter, op een andere vergelijkbare steen is het schip nog wel te zien. Het betreft de steen uit de Martebo-kerk in Gotland. We zien daarop nog wel het volledige schip met roer en riemen.²⁴⁶

Midgardslang (boven), Midgard overspoeld met water en, het dodenschip Naglfar (onder).

Martebo Kyrka (400-600).

Het fascinerend om te zien dat op een steen uit Gotland uit de 5^e of 6^e eeuw een mythe gekerfd is, die precies weergeeft wat de IJslandse mythograaf Snorri Sturluson eeuwen later, in de 13^e eeuw, op papier gezet heeft.

²⁴⁵ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (53).

²⁴⁶ Oehrl S., *New Iconographic Interpretations of Gotlandic Picture Stones based on surface re-analysis, Gotland's Picture Stones*, 2012 (100).

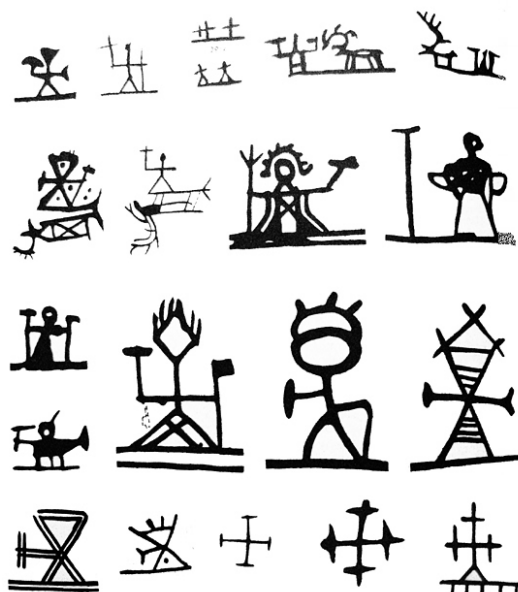
3. DE DONDERGOD BIJ DE SAMI

De Sami zijn een van oorsprong nomadisch volk dat in het noorden van Scandinavië woont. Ze zijn het buurvolk van de Noren en de Zweden, maar de taal die ze spreken, het *Samisch*, is geen Indo-Europese taal maar behoort tot de Finoegrische talen. Hoewel de Sami niet direct aan de Noordse volken verwant zijn, hebben ze echter wel een heel aantal Noord-Germaanse heidense voorstellingen overgenomen. Dit moet voor de 10^e/11^e eeuw gebeurd zijn, omdat daarna de Noren en Zweden gekerstend werden. En het is ook uitgesloten dat de Sami hun Noords-mythische voorstelling uit de 12^e-, 13^e- of 14^e- eeuwse Noordse sagaliteratuur gehaald hebben. In die tijd waren de Sami namelijk nog ongeletterde jager-verzamelaars.

De voorstellingen van de heidense Sami zijn al sinds de 16^e eeuw opgetekend en bevatten ideeën die vele eeuwen oud zijn.²⁴⁷ Onder hun godennamen zijn meerdere te vinden die een ontleding of een nabootsing van een Noordse godennaam zijn, daaronder ook de naam van Thor. De dondergod van de Sami heet *Horagalles*, wat teruggaat op de Noordse woorden *Pórr Karl* = oude man Thor.^{248 249} Horagalles is de god van de hemel, de donder en bliksem, de regenboog, het weer en oceanen en meren. Het welzijn van mensen ligt in zijn handen.²⁵⁰

De dondergod van de Sami vernietigt, net als Thor, demonen en trollen die in de bergen wonen door ze met een hamer de schedel in te slaan. Zijn hamer wordt *Aijeke Wetschera* genoemd, wat 'grootvaders hamer' betekent.

Op het vel van de trommels van de sjamanen van de Sami wordt Horagalles vaak afgebeeld met een hamer in zijn ene hand en een bijl in de andere. Met de ene werpt hij de bliksem en met de andere haalt hij deze terug.²⁵¹

*Afbeeldingen van Horagalles en zijn dubbele hamer die op Sami-trommels staan.*²⁵²

²⁴⁷ Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁴⁸ Sommige Sami noemden hem zelfs gewoon 'Tor'. Bron: Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁴⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (115).

²⁵⁰ Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁵¹ Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁵² <http://www.thuleia.com/shamandrum.html>

Soms kunnen de heidense voorstellingen van de Sami zelfs de Noordse mythen aanvullen. Zo heet de vrouw van Horagalles *Raudna*, wat lijsterbes betekent. De rode bessen van de boom zijn aan haar gewijd.²⁵³ Dit is bijzonder omdat Thor zich op een van zijn avonturen van de verdrinkingsdood redt door zich vast te grijpen aan een lijsterbes.²⁵⁴ De Engelse onderzoeker *Thurville-Petri* veronderstelt dat Thors vrouw, de godin *Sif*, eens ook als lijsterbes voorgesteld werd waaraan Thor zich vastklampte.^{255 256}

De Sami maakten houten godenbeelden van Horagalles die een *spijker* of een stuk *vuursteen* in het hoofd hadden.^{257 258} Ook de Noordse buurvölker kenden het gebruik om een ijzeren spijker (*reginnaglar* = *godennagel*) in de kop van een houten beeld van Thor te slaan.²⁵⁹ Het cultische gebruik van de spijker in de kop van het beeld slaan, heeft een mythologische overeenkomst met de voorstelling van de splinter van *Hrungnirs* wetsteen die in het hoofd van Thor blijft steken.²⁶⁰

*Beeld van Horagalles met hamer en een spijker in het hoofd.*²⁶¹

De bijzondere overeenkomsten tussen de overgeleverde voorstellingen van de Sami en Noord-Germanen onderstrepen het feit dat een heel aantal Oudnoorse overleveringen over Thor uit de 12^e, 13^e en 14^e eeuw authentiek zijn. Dat wil zeggen dat belangrijke delen uit de Edda's en de saga's op authentieke heidense voorstellingen gebaseerd zijn, en geen verzinsels van middeleeuwse christelijke auteurs.

²⁵³ Bijzonder in dit geval is dat een ander Finoegrisch buurvolk, de Finnen, ook een dondergod *Ukko* kennen, wiens vrouw *Rauni* heet. In deze naam zit ook het Noordgermaanse woord voor lijsterbes (*reynir*) verborgen. Volgens Jan de Vries is ook deze naam door de Finnen van hun Zweedse burens overgenomen. Bron: Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (114).

²⁵⁴ *Reynir er björg Þórs* (de lijsterbes is de redder van Thor). Bron: Snorri Sturluson, *Skáldskaparmál*, 106.

²⁵⁵ Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁵⁶ De lijsterbes is zelfs tegenwoordig nog een heilige boom in IJsland. Bron: Turville-Petre, E.O.G., *Myth and Religion of the North*, 1964 (98).

²⁵⁷ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (115).

²⁵⁸ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (389).

²⁵⁹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (390).

²⁶⁰ Simek, R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (336).

²⁶¹ Wikipedia: Picart B., *Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, 1723–43.

4. DE DONDERGOD BIJ ANDERE INDO-EUROPESE VOLKEREN

Indo-Europese (IE) volkeren zijn aan elkaar verwant. De verwantschap op het gebied van taal en op het gebied van cultuur is onmiskenbaar. De meeste IE-volkeren kenden, net als de Germanen, een dondergod. Hieronder staat een opsomming van de namen van de dondergod bij verschillende volken.

Volk	Dondergod
Litouwers	Perkunas
Letten	Perkons
Oud-Pruisen	Perkūns
Russen	Perunu
Wit-Russen	Piarun
Slovaken	Parom
Indo-Ariërs	Indra
Hettieten	Tarhunna
Kelten	Taranis
Grieken	Zeus/Heracles
Romeinen	Jupiter/Hercules

Tussen de Scandinavische Thor en de verschillende IE-dondergoden zijn opvallende overeenkomsten.²⁶² Dit zijn overeenkomsten in naam, functie, uiterlijk, karakter, attributen en cultus. Omdat deze overeenkomsten voorkomen in tradities die in tijd en ruimte heel ver van elkaar verwijderd zijn, zoals *Thor* in Noord-Europa aan de ene kant en *Indra* op het Indiase schiereiland aan de andere kant, kan er geen sprake zijn van een ontlening. De kenmerken moeten een gemeenschappelijke bron hebben. Ze moeten dus aan een proto-Indo-Europese dondergod toe te wijzen zijn. Ik ga er daarom van uit dat als een kenmerk bij meerdere IE-dondergoden voorkwam, dit ook een kenmerk van de Friese dondergod Thuner was. Het volgende overzicht is overigens niet uitputtend. Er kunnen nog veel meer voorbeelden van overeenkomsten genoemd worden.

- Naam 'donder'

Net als bij het Friese woord 'Thuner' kan de naam *Perkunas* zowel de naam van de god als het woord voor 'donder' zijn. Ook het Slavische woord *Prerún* is de naam van de god en het woord voor 'bliksemschicht'. Ten slotte is de tweede betekenis van de Keltische godennaam *Taranis* ook 'donder'.²⁶³

- Regenbrenger

De IE-dondergod werd gezien als bringer van regen, en beschermer tegen de verwoestende kracht van donder en bliksem. Zoals we hierboven lazen, was Thor de beschermer van zowel vruchtbaarheid als groei. Hij brengt de regen voor de verdorde akkers en weiden. In Noorwegen werden offers aan Thor gebracht om een rijke oogst te verzekeren. Overleveringen uit de 13^e eeuw over de Baltische god Perkunas vertellen dat aan hem geofferd werd voor regen, en dat een eeuwig vuur voor hem brandend gehouden werd in het woud of op heuveltoppen. Aan Perkunas werd voor regen gebeden in periodes van droogte, en om het huis en gewassen niet te beschadigen tijdens een donderstorm.²⁶⁴

²⁶² West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (238 e.v.).

²⁶³ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (238 e.v.).

²⁶⁴ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (239).

Perkunas werd in een Baltisch raadsel als geit voorgesteld, en dat verklaart ook waarom men de Balten de huid van een geit ophingen als middel om regen op te wekken.²⁶⁵

- *Doder van demonen en de waterdraak door bliksem of knots/bijl/hamer*

Volgens de Britse onderzoeker *Martin West* is de IE-dondergod de bestrijder van demonen en/of draken, slangen of serpentes. Hij gebruikt daarbij een hamer, bijl of knots. Naast demonen kenden de Indo-Europeanen een monsterlijk reptiel dat met water geassocieerd werd. Het beest lag in water, of het blokkeerde water.²⁶⁶

Thor is continu onderweg om rijpreuzen en bergreuzen te vernietigen, maar zijn aartsvijand is het *Midgardserpent*. Dit is een demonisch reptiel dat in de wereldzee ligt, en zo groot is dat hij heel Midgard omringt. Tijdens Ragnarök doodt Thor het monster.

Volgens de oud-Pruisen spuugt *Perkūns* vuur en werpt hij een bijl of hamer waarmee hij duivels of de Duivel, aardmannen en de draak *Áitvaras* doodt. De Letse *Perkons* doodt ook duivels. Hij doet dat onder andere met een knots of een ijzeren staaf.²⁶⁷ En ook de Slavische *Perun* vecht met een draak.²⁶⁸ *Indra*, de dondergod van de Indo-Ariërs, doodt de slang of draak *Vritra* (omhuller) met zijn bliksemschicht. *Vritra* is de draak die al het water in de wereld blokkeert.²⁶⁹

De Hettitische stormgod *Tarhunna* bestrijdt monsters en doodt een slangachtig watermonster *Illuyankas* met een donderstorm en bliksem.^{270 271}

Zeus raakt objecten met zijn bliksem. Sommige aspecten van een dondergod zijn van *Zeus* op zijn zoon *Heracles* overgegaan. *Heracles* doodt monsters en vecht met een knots.²⁷²

- *Opsomming van wapenfeiten in poëzie*

Een overeenkomst tussen Thor, *Indra* en *Heracles* is dat bij alle drie veel liederen overgeleverd zijn, waarin hun bekende wapenfeiten (het vernietigen van demonen) opgesomd worden.²⁷³

- *Rode baard en boze blik*

Een (rode) baard schijnt een onderscheidend kenmerk te zijn van de IE-dondergod. Thor heeft een grote rode baard, die hij schudt als hij boos is,²⁷⁴ en hij heeft felle doordringende ogen.²⁷⁵ Volgens de oud-Pruisen zag *Perkūns* er boos uit, met een vurig gezicht en een donkere verfromfaaide baard.²⁷⁶ Volgens de Slaven had *Perun* een geelbruine baard.²⁷⁷ *Indra* had een baard met een vurige of rode kleur, en als hij de gemorste somadrink uit zijn baard schudt, regent het op aarde.²⁷⁸

²⁶⁵ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (239).

²⁶⁶ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (255).

²⁶⁷ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁶⁸ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (259).

²⁶⁹ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (246).

²⁷⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Illuyanka>

²⁷¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Tarhunz>

²⁷² West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (249).

²⁷³ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (251).

²⁷⁴ *Ólafssaga Tryggvasonar* 213; *Drymskviða* strofe 1.

²⁷⁵ In *Snorri's Skaldskaparmal* staat dat Thor 'doordringende' ogen heeft (bron: Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (73)); in de *Drymskviða* staat dat de ogen van Thor afschrikwekkend zijn en dat ze vuurspuwen (bron: Krause A., *Die Gotterlieder der Alteren Edda*, 2015 (164)).

²⁷⁶ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁷⁷ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (242).

²⁷⁸ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (246).

- *Stuk wetsteen in het hoofd*

In het hoofd van Thor zit de splinter van de wetsteen van de reus *Hrungnir*.²⁷⁹ In de Ierse sage over de held *Cuchulainn* wordt verteld dat de held een uitwas op zijn voorhoofd had die zo dik was als de wetsteen van een krijger. De Oudgermanist Jan de Vries geeft aan dat deze parallellen de ouderdom van de voorstelling van een wetsteen in het voorhoofd bevestigen.²⁸⁰

- *Grote eter en drinker*

Thor wordt omschreven als een geweldige eter en drinker. In het lied van Hymir (str. 16) wordt verteld hoe Thor voor het slapengaan twee ossen verorbert.²⁸¹ Ook Indra is een machtig eter en drinker. Hij eet het vlees van twintig stieren of honderd buffels, en daarbij drinkt hij meren vol soma.²⁸² De Griekse halfgod Hercules stond bekend om zijn vraatzucht, en in een eetwedstrijd at hij een hele os op.²⁸³

- *Opvliegend*

Thor is licht ontvlambaar. Als er gevaar dreigt, reageert hij onmiddellijk met fysieke kracht. Perkunas spuugt vuur, een verwijzing naar zijn licht ontvlambare karakter.²⁸⁴ De Griekse Hercules wordt als een snoever beschreven en grijpt altijd snel naar geweld.²⁸⁵

- *Bokken en bokkenkar*

Thor is de bezitter van een wagen die door twee bokken voortgetrokken wordt. Hij wordt daarom ook wel 'heer der bokken' en 'wagengod' genoemd.²⁸⁶

Perkunas had een wagen die door bokken getrokken werd, en een kenning voor de god is 'de bok'.²⁸⁷ En volgens de Griekse dichter Homerus rijdt Zeus op een bok.²⁸⁸

- *De eik*

Zoals we eerder lazen, was de eik zowel aan Donar als Thor gewijd. De associatie van Donar en Thor met de eik gaat ver terug in de tijd. Bij andere Indo-Europese volken was deze boom namelijk ook aan de dondergod gewijd. De eik was gewijd aan de Litouwse *Perkunas* en de Letse *Perkons*. In de boom stond een beeldje van de dondergod.

De eik is de boom die de dondergod met de bliksem raakt, en daarom gelooft men dat het vuur in de boom opgeslagen is, en dat dit door mensen gebruikt kan worden.²⁸⁹ De Slaven kenden een heilige eik die ze 'Peruns eik' noemen.²⁹⁰ Volgens Homerus stonden er bij Dodona en bij Troje eiken die aan Zeus gewijd waren.²⁹¹

- *Knots, hamer of bijl*

Kenmerkend voor de Indo-Europese dondergod is dat hij een uniek wapen hanteert. Dit kan een knuppel, een knots, een hamer of bijl zijn. Indra gebruikt een wapen dat een *vájra*

²⁷⁹ Simek, R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (336).

²⁸⁰ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (136).

²⁸¹ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (122).

²⁸² West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (246).

²⁸³ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (249).

²⁸⁴ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁸⁵ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (249).

²⁸⁶ *Hymiskviða* strofe 20; *Skáldskaparmál* strofe 1.

²⁸⁷ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁸⁸ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁸⁹ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (240).

²⁹⁰ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (242).

²⁹¹ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (248).

genoemd wordt en waarschijnlijk zoets als ‘vermorzelaar’ of ‘breker’ betekent.²⁹² De Hettitische stormgod *Tarhunna* draagt op afbeeldingen een strijdbijl.²⁹³

De Letse god Perkons heeft een knots die *Milna* genoemd wordt, wat zowel ‘hamer’/‘slaghamer’ als ‘bliksem’ betekenen kan.²⁹⁴ De Slavische god Perun werpt meestal met een bijl. Van de Litouwse Perkunas is echter ook bekend dat hij met een hamer gooit die weer in zijn hand terugkeert.²⁹⁵

De Ierse god *Dagda* heeft een ijzeren knuppel waarmee hij met één slag negen mannen kan doden. Met dezelfde knuppel zou hij de doden ook weer tot leven kunnen wekken. *Dagda*’s knuppel keert na een worp weer in zijn hand terug.²⁹⁶

De 12e-eeuwse Deense geschiedschrijver Saxo Grammaticus beschrijft Thor al zwaaiend met een ‘eikenhouten knuppel’ waarvan de steel in de strijd afgekapt wordt.²⁹⁷ In hoofdstuk 13 van zijn *Gesta Danorum* schrijft Saxo echter dat het wapen van Thor een hamer was:

.... hij [Magnus] liet zijn volgelingen enkele ongewoon zware gereedschappen die *Thorshamers* genoemd werden, terugbrengen naar zijn vaderland. Deze hamers werden vereerd door de mensen met de primitieve religie op een van de eilanden [Zweden]. Deze ouderwetse mensen, in hun wens om de oorzaak van donder te begrijpen door een analogie van iedere dag te gebruiken, hadden van een massa koper bronzen hamers gesmeed, vergelijkbaar met de hamer die gebruikt werd om de donderslagen in de hemel te creëren.....

Saxo Grammaticus, Gesta Danorum, boek 13, 5.5. ²⁹⁸

In de andere Noordse bronnen wordt Thors wapen *Mjöllnir* ook als een hamer beschreven waarvan de steel te kort is.²⁹⁹ Als Thor zijn hamer werpt, keert deze als een boemerang in zijn hand terug.³⁰⁰ De etymologie van de naam *Mjöllnir* is omstreden, en wordt enerzijds verklaard als ‘de bliksemmaker’ en anderzijds als ‘de vermaler’ of als ‘hamer’.³⁰¹ Thor gebruikt zijn hamer om de brandstapel van Balder te wijden, en om zijn dode bokken weer tot leven te wekken. De hamer werd dan gebruikt om te ‘*vígja*’ dat wil zeggen: ‘te wijden’.³⁰²

²⁹² West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (251).

²⁹³ <https://en.wikipedia.org/wiki/Tarhunna>

²⁹⁴ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (253/254).

²⁹⁵ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (254).

²⁹⁶ West M.L., *Indo-European Poetry and Myth*, 2007 (253/254).

²⁹⁷ Fisher P., en Ellis Davidson H., *Saxo Grammaticus History of the Danes*, 1997 (73).

²⁹⁸ Friis-Jensen K. en Fisher P., *Saxo Grammaticus, Gesta Danorum*, Vol. II, 2015 (923).

²⁹⁹ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (97).

³⁰⁰ Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (97).

³⁰¹ Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (415).

³⁰² Vermeyden P., *Van Ægir tot Ymir*, 2000 (184).

5. ARCHEOLOGIE: DE HAMER/KNOTS VAN DE DONDERGOD

5.1 Hamer van Thor als amulet

In heel Noordwest-Europa zijn bij archeologische opgravingen kleine hamervormige hangertjes gevonden. Deze hamertjes zijn te dateren van de 6^e tot aan het einde van de 11^e eeuw. Ze worden vooral daar gevonden waar het christendom nog geen vaste voet aan wal gekregen had. Deze hangers worden Thorshamers genoemd.³⁰³

In de wetenschappelijke wereld is tegenwoordig consensus dat deze hangertjes ook daadwerkelijk voorstellingen zijn van de hamer van Thor (Mjölnir). De hamertjes hebben namelijk ook vaak een relatief korte steel, net als de Mjölnir uit de mythen.³⁰⁴

Hieronder staan enkele voorbeelden van bodemvondsten van Thorshamers met een korte steel (bron: Wikipedia).

Köbelev.

Römersdal.

Erikstorp.

Skåne.

Dat de hangers daadwerkelijk ‘hamers’ zijn, blijkt uit een exemplaar dat in 2014 op *Köbelev* op het Deense eiland Lolland gevonden werd. Daarop is in runen aangegeven: ‘hmar x is’. Dat laat zich vertalen als: ‘dit is een hamer’. Zoals ik in het vorige hoofdstuk beschreef is op de keerzijde van de hamer is een symbolische afbeelding van Thor te zien met een wetsteen in zijn voorhoofd. De eigenaar van de hanger liet er dus geen twijfel over bestaan: “Dit hangertje stelt de hamer van Thor voor!”³⁰⁵

Rond het jaar 2000 waren er bij archeologen zo’n 120 Thorshamerhangertjes bekend. Ongeveer honderd daarvan waren in Denemarken, Zweden, Noorwegen en IJsland gevonden. De andere twintig werden in landen gevonden die onder invloed van de Vikingen stonden, zoals: Engeland, Ierland, Rusland, Polen en Normandië.³⁰⁶

Zover mij bekend is er in Friesland (en in Nederland) slechts één hamertje gevonden. In het plaatsje Winaam (Wijnaldum) in Fryslân is het onderstaande fragment van een Thorshamer gevonden. Het is van een koperlegering gemaakt, en wordt in de Vikingtijd gedateerd (800-1000 n.o.j.).³⁰⁷

³⁰³ Huber F.W., ‘Thor’s Hammer’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³⁰⁴ Zie: *Skaldskaparmal* 17. Bron: Faulkes A., *Snorri Sturluson, Edda*, 1987 (79).

³⁰⁵ <https://www.archaeology.wiki/blog/2014/06/30/thors-hammer-found-on-lolland/>

³⁰⁶ Huber F.W., ‘Thor’s Hammer’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³⁰⁷ Zijlstra J., *Friese Bodemvondsten 2, Onderzoek Wijnaldum*, 1991 (13, 56), en IJssennagger N.L., *Central because Liminal: Frisia in a Viking Age North Sea World*, 2017 (317).

*Fragment van Thorshamer uit Winaam.*³⁰⁸

Het overgrote deel van de hangertjes werd in Zweden en Denemarken gevonden en dateert uit de 10^e en 11^e eeuw. Dat is ook de periode waarin deze landen gekerstend werden. Na het einde van de 11^e eeuw worden er in Scandinavië geen hamers meer gevonden. De ‘culturele dominantie’ van de christenen was toen een feit geworden.³⁰⁹

Onderzoekers beschouwen het hangertje als een beschermend amulet voor vruchtbaarheid en groei.³¹⁰ Men leidt dit af uit het feit dat Thorshamers voornamelijk in graven van vrouwen gevonden worden. Dat is een aanwijzing dat het ter bevordering van vruchtbaarheid en voor een voorspoedige groei is.³¹¹

Dat de hamer van Thor in de voorstelling van de Noordse Scandinaviërs daarwerkelijk een beschermende functie had, blijkt uit een uniek amulet uit de 10^e of 11^e eeuw, dat in *Södra* in *Kvinneby* in Zweden gevonden is. Het amulet is een vierkant bronzen plaatje van zo’n vijf centimeter. Aan een rand heeft het een gaatje dat waarschijnlijk bedoeld was om het met een touwtje om de nek te kunnen hangen. Op beide kanten van het plaatje staat een tekst die bestaat uit 143 runen. Het is nog niet gelukt om de tekst in zijn geheel te verklaren.

*Amulet uit Södra, Kvinneby, Zweden.*³¹²

³⁰⁸ IJssennagger N.L., *Central because Liminal: Frisia in a Viking Age North Sea World*, 2017 (317).

³⁰⁹ Huber F.W., ‘*Thor’s Hammer*’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³¹⁰ Huber F.W., ‘*Thor’s Hammer*’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³¹¹ Huber F.W., ‘*Thor’s Hammer*’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³¹² MacLeod M. e.a., *Runic Amulets and Magic Objects*, 2006 (28) en Wikipedia.

Eén zin op het amulet wordt als volgt gelezen: “*Þor keti hans miR Þem hamri*” = “*Moge Thor hem met die hamer beschermen*”. Volgens de onderzoeker Declan Taggart moest Thor de drager van het amulet met zijn hamer tegen ziekte beschermen.³¹³

Tijdens de kersteningsperiode worden de hamertjes in Scandinavië niet meer alleen in vrouwelijke, maar ook in mannelijke graven als bijgift gevonden. En dan vooral in graven die bijzonder rijk uitgerust zijn met zwaarden, bijlen, schilden en pijlen. Dat zijn dus graven van rijke krijgers: de elite. Onderzoekers gaan ervan uit dat het dragen van een Thorshamer bij die mannen een nieuwe functie gekregen had, namelijk als *afweerteken tegen het christendom*. De mannen die de hamer droegen, reageerden ermee op de christelijke zendelingen die een kruisje als hanger droegen. Deze afweerfunctie tegen het christendom kan het bij de heidense vrouwen natuurlijk ook gehad hebben, alleen is dat moeilijker aan te tonen.

De Vikingen wilden tijdens de kersteningsperiode met het hamertje laten zien dat zij nog steeds de oude heidense zeden aanhingen,³¹⁴ en dat Thor de machtigste god was.³¹⁵

5.2 Donaramulet/Thuners knots

In Groot-Friesland zijn er uit de heidense tijd, dus voor 790, geen archeologische vondsten van Thorshamers gedaan. Wel zijn er bij opgravingen in het Friese terpengebied vergelijkbare amuletten gevonden, die in recente wetenschappelijke literatuur soms aangeduid worden met: ‘*Donaramuletten*’.

In alle gebieden in Europa, die tussen de 4^e en 7^e eeuw door Germaanse stammen gekoloniseerd werden, zijn hoekige of ronde conische staafjes gevonden. De staafjes vaak, met een punt-cirkelversiering, zijn meestal gemaakt van gewei, bot of hout (zie plaatje hieronder). Mede omdat deze hangertjes allemaal in een Germaanse context gevonden zijn, heeft de Duitse archeoloog *Joachim Werner* ze ‘*Donar-Keule*’ (*Donarknotts*) of ‘*Donar-Amulett*’ genoemd.³¹⁶

*Donarknotts van de Alemannen 5^e eeuw.*³¹⁷

De Donarknottsjes zijn gevonden in graven van Goten in de Oekraïne uit de 4^e eeuw, en in de Krim uit de 5^e eeuw. Germaanse stammen die langs de Elbe woonden, en in Mecklenburg en Sleeswijk-Holstein, droegen de amuletten in de 4^e en 5^e eeuw. In Midden-Franken zijn hangers gevonden die uit de 4^e en 5^e eeuw komen. Hangers zijn ook

³¹³ Taggart D., *How Thor lost his Thunder*, 2018 (15, 16).

³¹⁴ Vries de J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (125).

³¹⁵ Huber F.W., ‘*Thor’s Hammer*’, in *Viking Heritage Magazine*, maart 2000.

³¹⁶ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

³¹⁷ Krapp K., *Die Alamannen*, 2007 (147).

in Thüringen gevonden; uit de 6^e eeuw. Uit graven van de Oost-Germanen, de Gepiden, in Hongarije dateren ze uit de 6^e eeuw. Gotische stammen hebben hangers achtergelaten in Polen en die dateren uit de 5^e eeuw. Franken, Allemannen en Bajuwarische stammen lieten hangers achter die in de 5^e tot de tweede helft van de 7^e eeuw te dateren zijn. Uit het Angelsaksische Engeland zijn enkele exemplaren bekend. Tot nu toe zijn de Donarknotsjes nog niet in Scandinavië gevonden.³¹⁸

In het Friese terpegebied zijn relatief veel van deze amuletten gevonden (zie plaatje onder). Ze laten zich dateren van de 5^e tot 7^e eeuw. Voor het Friese gebied kunnen deze amuletten overigens beter *Thuners gnodze* of *Thuners amulet* genoemd worden.

*Verzameling Friese Donaramuleten – of ‘Thuners gnodzen’.*³¹⁹

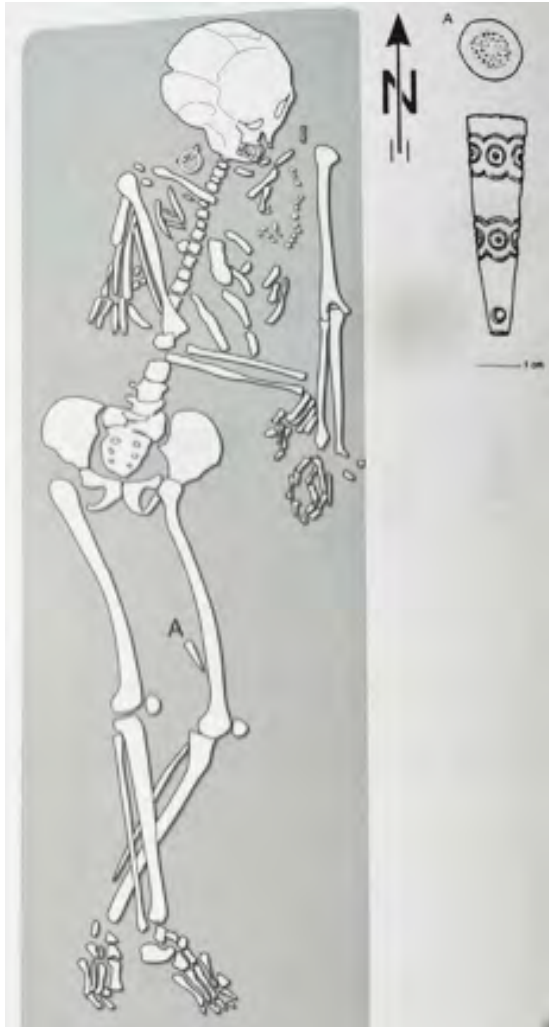
De ‘Germaanse hangertjes’ worden zonder uitzondering in vrouwen- en kindergraven gevonden. De amuletten hebben volgens Werner, net als de Thorshamers, een afweerfunctie tegen het kwaad en dienden om groei en vruchtbaarheid te bevorderen.

Bij grafvondsten wordt het hangertje vaak ter hoogte van het bovenbeen of de borst gevonden. Dit wijst erop dat het Donaramulet aan een gordel of aan een halsketting gedragen werd. Een enkele keer werd een paar hangers ter hoogte van de slaap gevonden, wat erop wijst dat ze ook als oorhangers gedragen werden.

³¹⁸ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

³¹⁹ Roes A., *Bone and Antler Objects from the Frisian Terp-Mounds*, 1963 (Plate LI).

Bij de terpopgraving in Winaam (Wijnaldum), in de jaren negentig van de vorige eeuw, werd een vrouwengraf opgegraven. De vrouw werd begraven tussen 450 en 500 n.o.j.³²⁰ Tussen de knieën van de vrouw werd een Donaramulet gevonden (zie afbeelding hieronder). Dit wijst erop dat het hangertje aan een gordel gedragen werd. Het hangertje met een lengte van vijf centimeter was gemaakt van het topje van het gewei van een edelhert (zie afbeeldingen onder).

*Vrouwengraf van Winaam met de plek van de hanger: -A-.*³²¹

*Hanger 'A':
Thuners gnodze van Winaam.*

5.3 Hercules Magusanus is *þunraz*; en de Herculesknots

De Donaramuletten zijn in vorm en betekenis terug te voeren op Herculesamuletten die door de Romeinen gedragen werden. De Romeinse halfgod Hercules werd door de Romeinen en Germanen gelijkgesteld aan de oud-Germaanse dondergod *þunraz*. Het slagwapen van Hercules was volgens de Romeinen een grote knots. De Romeinen droegen als amulet een knotsje van Hercules als hanger. Overal waar de Germaanse stammen in contact kwamen met de Romeinen, hebben ze het gebruik van het dragen van knots-amuletten overgenomen.³²²

³²⁰ Cuijpers A. e.a. *The Human Burials*, in: *The excavations at Wijnaldum*, 1999 (305-308).

³²¹ Cuijpers A. e.a. *The Human Burials*, in: *The excavations at Wijnaldum*, 1999 (308).

³²² Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

- *Bataafse Hercules Magusanus in Elst*

In de kelder van de Grote Kerk in Elst in Gelderland liggen de best bewaarde fundamenteën van twee Bataafse tempels in Nederland. Ze komen uit de Romeinse tijd. De archeoloog *Ton Derks* geeft aan dat we hier niet met een willekeurig heiligdom te maken hebben, maar, vanwege de omvang en indrukwekkende architectuur, met een van de hoofdheiligdommen van de Germaanse stam der Bataven.^{323 324} Elst was dus een heel belangrijk religieus en bestuurlijk centrum in het Bataafse stamgebied.³²⁵

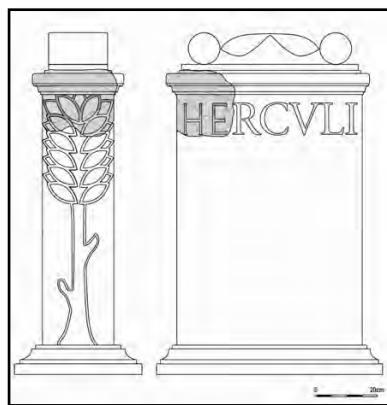
In Elst werd rond 50 n.o.j. op een heuveltje op de splitsing van twee oude rivierarmen van de Rijn een Bataafs tempeltje in Romeinse stijl gebouwd. Zo'n 50 jaar later werd een tweede veel grotere tempel gebouwd. In de derde eeuw raakte deze tempel buiten gebruik, en verviel tot ruïne. Tot in de achtste eeuw moesten de resten van de tempel nog te zien geweest zijn. Ergens in de achtste eeuw werd op de plek van de tempelruïne de eerste kerk gebouwd.

Door twee archeologische vondsten weten we dat de tempel in Elst aan de Bataafse god 'Hercules Magusanus' gewijd was. De eerste vondst is een klein bronzen staafje van zo'n vier centimeter lengte (zie foto hieronder). Het stelt de 'knots van Hercules' voor. Vermoedelijk is dit staafje als wijgeschenk in het heiligdom van Elst achtergelaten.³²⁶ Een tweede vondst is op zo'n zeshonderd meter van de tempel gedaan. Het is een sterk verveerd fragment van een kalkstenen wijaltaar waarop twee Romeinse letters staan: 'HE'. Daaruit herleiden onderzoekers de godennaam HERCVLI. Op de zijkant van het altaar staat een boom (zie tekening hieronder).

Herculesknots met knoesten uit Elst (50 tot 250 n.o.j.).

*Altaarsteen van Elst.*³²⁷

Hercules Magusanus is een dubbelnaam. 'Hercules' is de naam van een Romeinse halfgod, en 'Magusanus' is een Germaanse bijnaam. De betekenis van de bijnaam is niet zeker, maar zou terug kunnen gaan op *Maguz-naz: 'de van kracht voorziene'.³²⁸

³²³ Derks T., e.a., *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* 2008 (3).

³²⁴ De Bataven waren een Germaanse stam die zich in de eerste eeuw v.o.j. in de Rijndelta gevestigd had. Hun woongebied heeft ten westen van Nijmegen gelegen, tussen de Maas en de Rijn. Nadat ze door de Romeinse bezettingsmacht onderworpen waren, leverden ze hulpstroepen aan het Romeinse Keizerrijk en verbonden zich aan Rome.

³²⁵ http://www.limeswiki.nl/index.php/Tempel_onder_Grote_Kerk_Elst

³²⁶ Derks T., e.a., *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* 2008 (138-139).

³²⁷ Derks T., e.a., *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* 2008 (140).

³²⁸ Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (178).

Door de vele archeologische vondsten van votiefinscripties met zijn naam, weten we dat de cultus van Hercules Magusanus zich vooral in het woongebied van de Batavieren bevond. Hij wordt door onderzoekers zelfs gezien als de hoofdgod van de Batavieren.³²⁹ De verering van de ‘Romeins-Germaanse’ Hercules Magusanus is het ‘product’ van de speciale band die de Batavieren met Rome hadden in de vroege Keizertijd.³³⁰

De Romeinse geschiedschrijver *Tacitus* vertelt ons dat ‘Hercules’ door de Germanen vereerd werd naast Mercurius (Wodan) en Mars (Ziu).³³¹ We hebben met ‘Hercules’ dus te maken met een geromaniseerde naam voor een Germaanse god (*interpretatio romana*). Veel Oudgermanisten gaan ervan uit dat Hercules dezelfde is als de dondergod Donar.³³² Men leidt dit af uit de verschillende overeenkomsten tussen de twee goden zoals: zijn bijnamen, zijn wapen, zijn functie als reuzendoder en verdediger der goden.³³⁴ Als ‘Hercules Magusanus’ Donar is, dan moet ook het Bataafse heiligdom in Elst aan Donar gewijd zijn. De Bataven hebben de dondergod in hun eigen Oudgermaanse taal **þunraz* genoemd. Wellicht is de figuur van de boom op de zijkant van de altaarsteen uit Elst (zie tekening hiervoor) een verwijzing naar de heilige eik van *þunraz*.

Nog voordat de ‘Batavo-romeinse’ tempels in Elst gebouwd werden, fungeerde de plek al als Bataafs heiligdom en offerplaats. Dat blijkt uit vondsten van offers zoals botten en Keltische munten. Deze vondsten dateren van voor de bouw van de tempels,³³⁵ en uit de tijd voor de Romeinse bezetting. Zeer opmerkelijk in dit verband is dat de huidige plaatsnaam ‘Elst’ een verwijzing is naar het heiligdom. In de oudste overlevering heet Elst namelijk *Heliste*, en volgens de Vlaamse taalkundige Maurits Gysseling komt deze naam van het Germaanse woord *alhistja* dat ‘heidens heiligdom’ betekent.³³⁶ Jan de Vries

³²⁹ Roymans N., *Ethnic Identity and Imperial Power, The Batavians in the early Roman Empire* 2004, (242).

³³⁰ Roymans N., *Ethnic Identity and Imperial Power, The Batavians in the early Roman Empire* 2004, (244).

³³¹ Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (178).

³³² Simek R., *Lexikon der germanischen Mythologie*, 1995 (178) en, Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (109).

³³³ Het is vreemd dat de Nederlandse hoogleraar West-Europese Archeologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam, Nico Roymans, in zijn wetenschappelijke publicatie over de Bataven uit 2004 geen verband legt tussen *Hercules Magusanus* en *þunraz*. Roymans is van mening dat de lokale Bataafse elite, om hun nauwe politieke en culturele banden met de Romeinse bezetters te tonen, hun eigen hoofdgod vermengden met de Romeinse Hercules compleet met bijbehorende mediterrane mythen. Volgens Roymans kenden de Bataven voor de komst van de Romeinen wel al een god Magusanus. Doordat deze een aantal structurele overeenkomsten met Hercules had, kon hij vervolgens met hem geïdentificeerd worden. Het is voor mij onduidelijk waarom Roymans geen verband met een van de hoofdgoden uit het Oudgermaanse pantheon legt. Waarschijnlijk past het niet in zijn syncretische-etnogenesetheorie waarbij de Bataven dachten dat ze de nazaten van een ‘romeinse’ Hercules waren (nieuwe oorsprongsmythe). De archeoloog Roymans negeert daarmee de literatuur over dit onderwerp van Oudgermanisten zoals Jan de Vries en Rudolf Simek (zie: Roymans N., *Ethnic Identity and Imperial Power, The Batavians in the early Roman Empire* 2004 (241 e.v.)).

³³⁴ De Romeinse held en god Hercules werd vooral door Romeinse soldaten in de westelijke legioenen vanaf de 3^e eeuw vereerd. De meerderheid van de votiefinscripties voor Hercules Magusanus zijn op het grensgebied van het door de Romeinen bezette gebied en het vrije Germania gevonden, zoals in: Keulen, Bonn en Mainz. Dit kan een verklaring zijn waarom bij de ontlening in dit geval voor *Hercules* gekozen is, en niet voor *Jupiter*. Zie hierover ook: Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel II, 1970 (109-110).

³³⁵ Derks T., e.a., *Nieuw archeologisch onderzoek rond de Grote Kerk van Elst, gemeente Overbetuwe (2002-2003)* 2008 (30-31).

³³⁶ Gysseling M., *Inleiding tot de toponymie, vooral van Oost-Vlaanderen, Naamkunde*, Jaargang 10, nummer 1-2, 1978 (6).

geeft aan dat het Germaanse woord *alha* (waar *alhistja* van afgeleid zou zijn) oorspronkelijk betekende: ‘een van de profane wereld afgescheiden gebied’. Het verwante Oud-Litouwse woord *alkas* betekent volgens De Vries ‘heilig bosje’.³³⁷ Dit alles kan erop duiden dat er in Elst, voordat er een tempel gebouwd werd, een heilig bos was waar Donar vereerd werd, een: *alhistja þunraz*.³³⁸

- *Van Romeinse Herculesknots naar Donarsknots*

Hercules werd in de antieke tijd vaak afgebeeld met een reusachtige knuppel vol met knoesten. Hieronder zien we een voorbeeld. Dit is een beeld van Hercules dat in Pompeï opgegraven werd. Op dit beeld zijn heel realistisch de knoesten op de knots te zien. Dergelijke knotsen werden in het Romeinse rijk vaak als hanger gedragen. Het is daarom ook mogelijk dat het Hercules-knotsje van Elst van het bronzen beeldje afgebroken is, en als hangertje gedragen is.

Hercules met knots met knoesten (Pompeï).

In bijna het gehele Romeinse imperium (van Brittannië over het Rijn- en Donaugebied tot aan Syrië en de kusten van de Zwarte Zee), komen naast beelden van Hercules de kleine conische hangertjes voor in de vorm van de knots van Hercules (zie twee voorbeelden hierna). De knoesten op de knots worden weergegeven door cirkels en puntjes. De hangertjes worden in de 3^e en 4^e eeuw gedateerd.³³⁹

³³⁷ Vries de, J., *Altgermanische Religionsgeschichte*, deel I, 1970 (373).

³³⁸ Tacitus schrijft dat de Germanen hun goden in de vrije natuur vereerden. In zijn *Germania* geeft hij aan dat heilige bossen en wouden aan de goden gewijd waren. In zijn *Annales* (II,12) schijft Tacitus dat tijdens de veldtochten van de Romeinse keizer Germanicus, meerdere Germaanse stammen zich in een aan Hercules gewijd bos verzamelden. Bron: Vries J. de, *Altgermanische Religionsgeschichte* deel II, 1970 (107).

³³⁹ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

Romeinse knotshangertjes van Hercules met cirkel-puntversieringen (= knoesten).

De hangertjes lijken niet alleen op de knuppels van de Herculesstandbeelden, maar ze zijn het ook daadwerkelijk. In Duitsland is bij Köln-Nippes (Keulen) namelijk een hangertje gevonden waarop de inscriptie DEO/HER (*Deo Herculi*) aangebracht is. Hierover kan dus geen twijfel meer bestaan.³⁴⁰

De Duitse archeoloog *Joachim Werner* geeft aan dat de hangers aan de Romeinse god Hercules gewijd zijn, en niet aan een inheemse god (dus in dit geval geen *interpretatio romana*). Hij komt tot die conclusie omdat de miniatuurknotsen door het gehele Romeinse Rijk gevonden worden.^{341 342}

Bijzonder is dat deze hangers ook bijna uitsluitend in vrouwen- en kindergraven gevonden worden. Ze werden als oorhanger gedragen, of hingen aan een halsketting.³⁴³

Werner gaat ervan uit dat de knotsjes amuletten waren waarvan de Romeinen geloofden dat ze onheil afweerden en vruchtbaarheid bevorderden. Hercules was de ‘afweerder van het kwaad’, onder wiens beschutting de drager van het amulet zich plaatste.

Het is wel opvallend dat vrouwen en kinderen een amulet van een antieke held droegen die bekendstond als zegerijke vechter tegen mythische monsters. Het zou daarom ook een geschikt amulet geweest kunnen zijn voor krijgers die voorspoed in de strijd willen hebben. Dit was echter niet het geval. De Herculesamulet diende als schutmiddel tegen ongeluk en om groei en vruchtbaarheid te bevorderen: de eigenschappen van een vruchtbaarheidsgod.³⁴⁴ Dit is vergelijkbaar met de Thorshamers.

Joachim Werner gaat ervan uit dat in de Romeins-Germaanse ‘contactzone’ een uitwisseling van ideeën tussen de Romeinen en de Germanen plaatsvond. Daarbij werden

³⁴⁰ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

³⁴¹ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

³⁴² Het artikel is gratis binnen te halen op: <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/jahrb-rgzm/article/view/35845/29493>

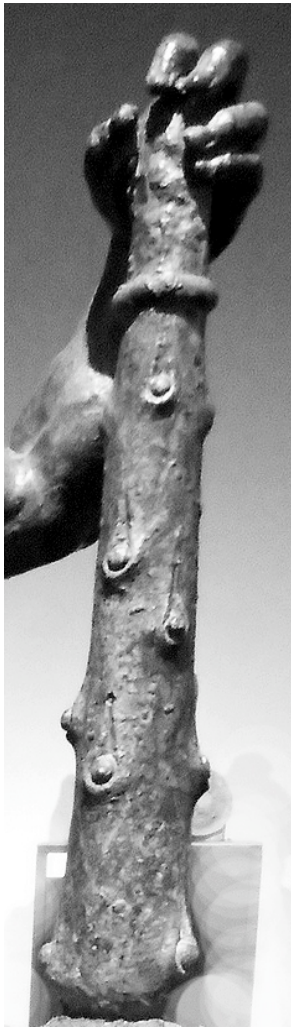
³⁴³ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

³⁴⁴ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

ook de Herculesknotshangers als amulet door de Germaanse stammen gekopieerd.³⁴⁵ De Romeinse Hercules werd namelijk door de Germanen gezien als hun dondergod *þunraz*, dus de hangertjes werden gewijd aan *þunraz*.

Het kopiëren gebeurde echter niet in metaal, maar in hertshoorn. De punt-cirkelversiering op de Donarknotsjes moet wel een nabootsing zijn van de punt-cirkelversieringen die op de Romeinse Herculeshangertjes zitten. Zoals eerder verteld is die Romeinse versiering een plastische weergave van de knoesten op de knots van Hercules.

Dit gebruik om Donarhangertjes te maken en te gaan dragen, moet ergens in de eerste twee eeuwen n.o.j. gebeurd zijn, omdat toen het christendom nog geen invloed had in de 'contactzone'.

Romeinse knots van Hercules.

Romeinse Herculesknotshanger.

Friese Thuner knotshanger.

'Romeinse' metalen Herculeshangertjes worden naar de 'Germaanse' Donarhangertjes van hertgewei omgezet.

³⁴⁵ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, 1964.

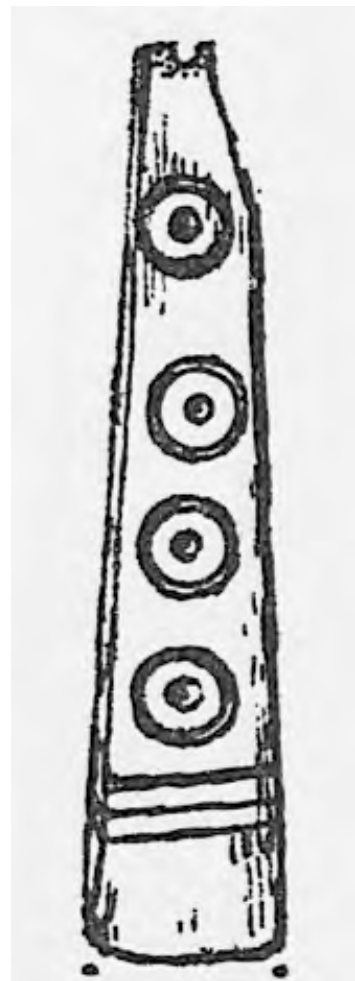
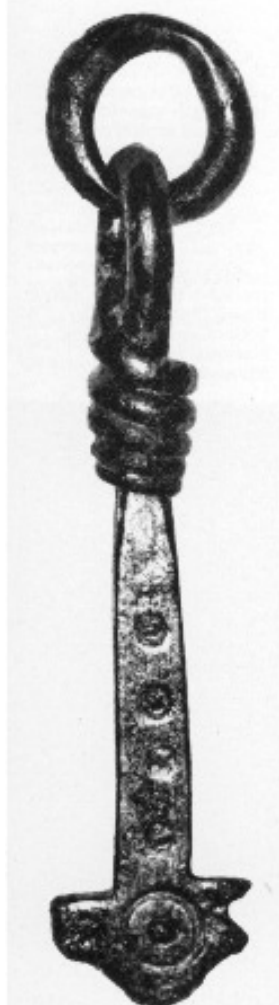
5.4 Van Donarknots naar Thorshamer

In het plaatsje Gilton, in Kent in Engeland, zijn de tot nu toe oudste ‘Thors’-hamers gevonden. Deze bronzen hangertjes dateren uit de 6^e eeuw. Echter naast deze hamertjes worden in Engeland in diezelfde eeuw ook nog de Donarknotsjes gedragen (zie afbeelding hieronder).³⁴⁶ Het is bijzonder dat in Zuid-Engeland in Kent in de zesde eeuw hameramuletten gedragen werden, en enkele honderden kilometers verderop in het noordoosten van Engeland³⁴⁷ nog de knotsamuletten!

Hieronder zien we dat de hamers van Gilton dezelfde ‘punt-cirkel’-versiering hebben als de Donarsknots.

Hamers uit 6^e eeuw uit Gilton in Kent in Zuid-Engeland.

Donarknots uit Noordoost-Engeland.

Bijzonder is verder dat van de latere in Scandinavië gevonden Thorhangertjes een groot deel nog steeds een *punt-cirkel*- of een *puntversiering* heeft.

³⁴⁶ Werner J., *Herkuleskeule und Donar-Amulett*, in: *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralinstituts Mainz*, 11. Jahrgang, 1964 (182).

³⁴⁷ Vondsten werden gedaan in: Lackford in Suffolk; Nassington in Northamptonshire en Wallingford in Berkshire. Bron: <https://colourfulancestriesandqueerdigs.wordpress.com/2017/11/23/the-mysterious-anglo-saxon-donarkeule/>

Omdat er een bijzondere overeenkomst in de vorm van de versiering (punt-cirkel) en de symboolwaarde is (het gebruik als beschermend en groei- en vruchtbaarheidsamulet van Donar), ga ik ervan uit dat in het Angelsaksische Engeland in de 6^e eeuw de Donarknotts veranderde in een Donarshamer. Daarna is het hamerhangertje vanuit Engeland naar Scandinavië gebracht, waar het in de 10^e en 11^e eeuw opbloeide als Thorshamer. In de 10^e en 11^e eeuw werd het toen niet meer alleen door vrouwen en kinderen gedragen, maar ook door mannen, en dan als afweerteken van de heidenen tegen het oprukkende christendom.

Van de Oergermaanse tot aan de Vikingtijd bleef de geloofsvoorstelling in de vorm van een amulet voor de dondergod bestaan. Van *punrazknotts*, naar *Donarsknotts* naar *Thorshamer*, wat een schitterende continuïteit in traditie. Een ononderbroken traditie van de 4^e tot aan de 11^e eeuw!

6. EEN RECONSTRUCTIE VAN DE FRIESE DONDERGOD ‘THUNER’

De heidense Friezen kenden net als de andere Germaanse volken een dondergod. Bij de Friezen heette hij *Thuner*. ‘Tongersdei’, de Friese naam van de weekday donderdag (Oudfries: *thunresdei*) is daarvoor het bewijs. Thuner was een belangrijke god. Hij was een van de hoofdgoden uit het pantheon naast bijvoorbeeld: *Tîe*, *Wêda* en *Fria*. Ook dat kunnen we uit de namen van de weekdays afleiden.

‘Thuner’ is zowel de naam van de dondergod als de naam van het weerverschijnsel: ‘de donder’. Het natuurverschijnsel bepaalt echter niet het wezenskenmerk van de god. Dat is een te simpele voorstelling van zaken. De donder en bliksem zijn slechts beeldende uitdrukkingen van zijn onvoorstelbaar grote kracht: een kracht die hij gebruikt om mensen en goden te beschermen. Zijn onvoorstelbaar grote kracht is wel een wezenskenmerk.

Thuner werd zowel in de openlucht als in tempels vereerd. Speciale plekken in de buitenlucht waren aan hem gewijd, en daar werden rituelen uitgevoerd en offers gebracht. Deze cultusplaatsen waren heilige eikenbossen, open plekken in het bos, velden en heuvels. Deze plaatsen hadden deel aan de uitstroom van heil van de dondergod. De heilvolle plekken werden dan *Thunreslâch*, *Thunresækker* en *Thunresberch* genoemd.³⁴⁸
349 350

Ook de eikenboom zelf was aan Thuner gewijd, de *Thunresêk*. De boom was de middelaar tussen de Friezen en hun dondergod. Via de heilige eik legden de Friezen contact met hun Thuner.

Naast verering in de openlucht waren er omheinde tempels waar godenbeelden van de god stonden. Aan dit beeld van Thuner werd geofferd. Deze beelden waren van klei, steen of hout gemaakt.³⁵¹ De Friese dondergod werd in de tempel samen met twee andere goden vereerd. De drie goden die vereerd werden, waren in ieder geval *Thuner* en *Wêda*, en wellicht *Frô*.

³⁴⁸ ‘lâch’ is het Oudfries woord voor ‘weiland’. Het verwante woord in Oud Engels is ‘lêah’ dat weiland in een bos betekent.

³⁴⁹ ‘ækker’ is ‘veld’ of ‘akker’ in het Oudfries.

³⁵⁰ ‘berch’ is Oudfries voor ‘berg’ of ‘heuvel’.

³⁵¹ Halbertsma H., Het heidendom waar Liudger onder de Friezen mee te maken kreeg, in: *Liudger 742-809*, 1984 (26).

Thuner was de ‘wijgod’. Profane zaken werden heilig gemaakt door ze aan hem te wijden. Deze zaken kwamen dan onder de bescherming (onder het ‘heil’) van de god te vallen. We moeten dan denken aan de eik, het huwelijk, een graf, een brandstapel of een amulet.

De Friese dondergod bracht de regen die over de dorstige akkers en weiden vloeide. Ook beschermde hij tegen de verwoestende kracht van een donderstorm. Om dat te borgen, werden hem offers gebracht.

Thuner was de belangrijkste bestrijder van de krachten van de chaos. Hij trok er regelmatig op uit om reuzen, demonen en serpentes met fysiek geweld te bestrijden. Zijn heroïsche avonturen tegen de demonen werden door de Friezen breed uitgemeten in hun liederen. Z’n aartsvijand was een monsterlijk zeereptiel dat het wereldserpent genoemd werd. Dat monster was zo groot dat het de wereld omvatte en dan in zijn eigen staart beet. Het zeemonster staat afgebeeld op een Friese sceatta uit de 8e eeuw.

Thuner had een wilde rode baard en felle doordringende ogen. Hij kreeg een woeste blik als hij een reus in het oog kreeg. In zijn voorhoofd zat een splinter van een wetsteen, die daar terecht is gekomen na een gevecht met een reus. Een woest kijkende Thuner met wilde baard en een wetsteen in zijn hoofd staat op een Friese sceatta uit de 8e eeuw afgebeeld.

Thuner heeft als wapen een eikenhouten knots met knoesten. Daarmee vermorzelt of vermaalt hij zijn vijanden. Een miniatuur van deze *Thuners-gnodze* werd door Friese vrouwen en kinderen als amulet gedragen. De hanger was dus aan Thuner gewijd. Het is een hanger die van het gewei van een edelhert gemaakt werd, en die om de hals, het

middel of als oorhanger gedragen werd. Deze hangers hadden een beschermende functie, en ze moesten groei en vruchtbaarheid bevorderen. Het heil dat vanuit de *gnodze* werkzaam is gaat uit van de godheid Thuner.

De Friese dondergod is licht ontvlambaar, en reageert direct met fysieke kracht als hij een bedreiging van de wereldorde gewaar wordt. Ook is hij een geweldige eter en drinker. Hij verorbert hele ossen en drinkt zeeën aan mede. Hij reist in een bokkenkar, en wordt daarom ook wel de wagengod genoemd.

Thuner was de belangrijkste beschermgod van het gewone volk. Boeren, zeevaarders en in het bijzonder vrouwen en kinderen stelden zich onder zijn bescherming. Thuner was ook de verdediger van de oude zeden en het heidense geloof, tegen de aanvallen van het oprukkende christendom.